

dr. Pesti Jánosné

Helyneveink érdekességei, tanulságai, népi magyarázatai

(különös tekintettel a címben szereplő témakörnek
az ifjabb nemzedékekkel való megismertetésére és
a helynévi ismereteknek az iskolai tananyagba való beépítésére)

Tartalom

Bevezető

1. A Baranya megyei helységnevek tudományos etimológiáinak és népi névmagyarázatainak névtani elemzése helytörténeti tanulságokkal
2. A helynevek kora
3. A helységnevek tudományos etimológiái
4. Magyarok adta nevek Baranya megyében
5. Bizonytalan eredetű nevek
6. Nem magyarok által adott nevek
7. Népi helynévmagyarázatok (Valóság alapú népi szófejtések)
8. Népetimológiák
9. A baranyai falucsúfolók típusairól
10. A földrajzi nevekhez kapcsolódó népmondák, mondatöredékek és valóság tartalmú történetek
11. Természetföldrajzi sajátosságok a baranyai helynevekben
12. A helynevek gazdálkodás- és ipartörténeti vonatkozásai
13. Régészet és névtan
14. Névhangulat a hely- és személynévnevekben
15. Vallás- és egyháztörténethez köthető helynevek
16. Nyelvtörténeti értékű köznévi elemek a baranyai helynevekben
17. Összevető névtani vizsgálatok a BMFN¹ alapján
18. Helynevek és kartográfia

Függelék

Bevezető

A PTE 1. Számú Gyakorló Általános Iskolájának magyar szakos tanárai már az 1990-es évek elején gondoltak arra, hogy a regionális és a lokális tudat fejlesztése céljából nagyobb figyelmet kellene fordítani a honismeret tanítására. Ez történhet tanórai munkával, olvasmányok feldolgozásával, de hasznosabb lenne, ha jól előkészített tanulmányutak során ismernék meg a tanulók egy-egy kistáj (régió) földrajzi, történelmi, építészeti, néprajzi, nyelvi és más jellegzetességeit. Ezért 1997 óta minden év őszén megrendezi az iskola a **Komplex tanulmányi napot** a felső tagozatos tanulók részvételével. A projekt négyévenként sorra kerülő program, így minden tanulónk eljuthat az Ormánságba; a mohácsi, villányi, siklósi kistérségébe; a Zselicbe és Kaposvárra; valamint Szekszárd vidékére. A felkészülés több tárgyat átfogó, együttműködésen alapuló munkát jelent tanár és diák számára egyaránt. Csoportmunkával és egyéni kutatómunkával is készülnek tanulóink a várható látnivalókra. Az előzetes felkészülés a helyszín nyújtotta élményekkel válik teljessé. A tanulmányi nap tapasztalatainak hasznosítására is sor kerül. Mégpedig oly módon, hogy a helyszíni

¹ Baranya Megye Földrajzi Nevei.

feljegyzések, rajzok, fotók alapján emlékeztető albumokat, tablókat, beszámolókat készítettünk tanítványainkkal.²

A Komplex tanulmányi napok tapasztalatai készítették az iskola vezetőit arra, hogy szorgalmazni kell egy-egy szakterület honismereti anyagának összegyűjtését, közzétételét. A tervezett munkálatok elvégzésére 1998-ban munkacsoport alakult, és szakemberek segítségével kialakult az oktatási segédanyag tematikája. A projekt munkatársai – a komplexitásra törekedve – figyeltek a tantárgyakon belüli összefüggések bemutatására, és a tantárgyak közötti kapcsolatokat sem hanyagolták el. A sok figyelmet, rugalmasságot és átfogó tudást kívánó munka 1998-ban befejeződött, és 1999-ben – Dombiné Borsos Margit szerkesztésében – megjelent a *BARANYA hon- és népismereti „ablaknyitogató” CD-rom*.³ Kiadását a Magyar Soros Alapítvány és a Baranya Megye Közoktatásának Fejlesztéséért Közalapítvány támogatása tette lehetővé.

Az említett CD-rom anyagrészletei 1999 után megkönnyítették a Komplex tanulmányi napok programjának, feladatainak tervezését és a tanulók felkészülését. Természetesen más forrásokra is támaszkodtunk az előkészületek során. Újabb témakörökkel bővült a program, és évről évre gazdagodott a helynevek (földrajzi nevek) érdekességeit, tanulságait szemléltető szakanyagunk is. Pályamunkám ehhez a témakörhöz kapcsolódik.

A közelmúltban (1964-2000 között) megjelent helynévgyűjtemények adatainak névrendszertani elemzése során a névkutatók sok új felismerést fogalmaztak meg.⁴ Bár a helynévgyűjtés és közzététel során többen felfigyeltek a névadattárak egyéb értékeire is, a földrajzi nevekhez kapcsolódó helytörténeti vonatkozások vizsgálatára a dél-dunántúli régióban némi késéssel, csak az 1970-es években került sor. Érdekes, hogy ebben a témakörben is a névtan és a néprajz szakemberei voltak a kezdeményezők: ők adtak mintákat arra, miként lehet vállaltóra fogni helyneveinket a településföldrajz, a gazdaság- és művelődéstörténet kutatásának szempontjai szerint.

Jóllehet már 1981-ben tudományos tanácskozást rendeztek Nyíregyházán „Tulajdonnév az oktatásban” címmel, csak lassan indulhatott el iskoláinkban a névtan alapvető ismereteinek közvetítése. Egy ideig „a névtan oktatása a tankönyvekbe, tantervekbe [...] nem került be, és legfeljebb a tanári érdeklődés, lelemény iktathatta be a nevek megismerését [ismertetését] a nyelvtanórák tematikájába.”⁵ Újabb tankönyveinkben ugyan már megjelentek a névtani tematika egyes részletei, de máig kidolgozatlanok a helynevekhez kapcsolódó helytörténeti ismeretek tanításának átfogó elmélet és szak módszertani kérdései. Ezért sok haszonnal járna, ha a helynevek érdekességeinek, tanulságainak, helytörténeti háttérének ismertetésére is sort kerítenének pedagógusaink az alap- és középfokú oktatás különböző szinterein.

² DR. PESTI JÁNOSNÉ – TÓTH SÁNDORNÉ: A komplex tanulmányi nap (A hely-és népismeretek bővítésének új, hatékony módszere) Pécs, 2004.

³ DOMBINÉ BORSOS MARGIT – PESTI JÁNOS: A BARANYA hon- és népismereti „Ablaknyitogató” CD-rom nyelvjárási anyagáról (In: IV. Dialektológiai szimpozion. Szombathely, 2001.aug. 23-25. Szombathely, 2002. 90-95)

⁴ HOFFMANN ISTVÁN: Magyar helynévkutatás 1958-2002. Debrecen, 2003.57-160.

⁵ HOFFMANN ISTVÁN: Magyar helynévkutatás 1958-2002. 227-228.

1. A baranyai helységnevek tudományos etimológiáinak és népi névmagyarázatainak névtani elemzése helytörténeti tanulságokkal

A helynév vagy földrajzi név valószínűleg egyidős a civilizációval. A legkorábbi időktől a megfigyelések és a helyazonosítások tették lehetővé, hogy elődeink tájékozódni tudtak közvetlen környezetükben, illetve távolabbi vidékeken is. A vadászó embernek ismernie kellett azokat a helyeket, ahova érdemes volt csapdákat állítania, vagy ahol lesbe kellett állnia. A halászok jól tudtak tájékozódni a vizeken és partokon egyaránt. A pásztorok emlékezetben tartották a legeltetésre alkalmas réteket. A tájismeretek lassan-lassan nevekben rögzültek, és ezt a tudást örökítették át az egymást követő nemzedékek. Túlzás nélkül állíthatjuk: a helynevek az emberiség szavakban fennmaradt érdekes és fontos dokumentumai.

2. A helynevek kora

Mint hogy a helynevek egy részének több száz éves, esetleg évezredekre visszanyúló múltja van, a névtan és a történettudomány kutatóit régóta foglalkoztatja a nevek kora. A természetföldrajzi alakulatok tulajdonnevét (*Mecsek, Zselic, Babás szerkövek, Duna, Dráva*) és a helységneveket legalább három időkonstelláció (idősík) szerint vizsgálhatjuk. Minden helynévnek van (lehet):

múltja: az az időpont, amikor az azonosítandó helynek nevet ad az elnevező (egyén vagy közösség);

közelmúltja vagy közbeeső ideje: az az időintervallum, amely alatt a név változatlan jelentésben és alakban él tovább, ill. jelentése, névalakja részben módosul, vagy akár névazonosító szerepe is megváltozik (a település helyének változása vagy a lakosság elköltözése miatt);

jelen ideje: az az időpont, amikor az egykor keletkezett név, ill. az új név hibátlanul betölti helyazonosító szerepét, amikor a nevet használjuk.

A névtudomány kutatói mindhárom idősík szerint vizsgálják a helyneveket akkor, ha a nevek régmúltjára is vannak írásos adataink. Ezt a munkát etimológusaink részben már elvégezték a helységnevekre, az ismertebb víz- és hegyneveinkre vonatkozóan. A tudományos névfejtéseknek általában névélettani, nyelvtörténeti tanulságai vannak, de sok esetben helytörténeti vonatkozások teszik még pontosabbá a magyarázatokat. A Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára (a továbbiakban: FNESz),⁶ a Baranya Megye Földrajzi Nevei (a továbbiakban: BMFN)⁷ és más kiadványok (a Magyar Nyelv és a Nyelvőr közleményei) segítségével minden érdeklődő megismerheti helyneveink eredetét és a nevek nyelvi változásának folyamatát.

A helynevek használóit – általában – nem igen foglalkoztatja a helynevek múltja. Vagy ha mégis, akkor írásbeli adatok nélkül és a szükséges névtani ismeretek hiánya miatt az e

⁶ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–IV. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest. Akadémiai Kiadó. 1967-1984.

⁷ Baranya megye földrajzi nevei I–II. Szerkesztette: PESTI JÁNOS. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.

témában járatlanok csupán naiv és minden alapot nélkülöző névmagyarázatok alkotnak. Így jönnek létre a helynévi népetimológiák.⁸

3. A helységnevek tudományos igényű etimológiái

A Baranya megyei helységneveket, ill. a rájuk vonatkozó tudományos igényű etimológiákat többféle szempont szerint lehet rendszerezni. Csoportosíthatjuk a neveket a névadás indítéka szerint. Elkülöníthetők, rendszerezhetők a helységnevek aszerint is, hogy milyen nyelvi elemekből állnak. Ez utóbbi szempont azért is fontos, mert a nevek korát akár a névelemek alapján is meg lehet állapítani. Például a *-d* képzős helységnevek az Árpád-korban keletkeztek; és az is „korjelző”, hogy a magyar helységeknek szentekről (patrónusokról) való elnevezése a 13-14. században honosodott meg Baranyában.

Nyelvi, névtani és helytörténeti tanulságokkal jár, ha elkülönítve vizsgáljuk meg a magyarok adta neveket a nem magyarok adta (idegen eredetű) nevektől. Külön csoportba kerülnek a bizonytalan eredetű helynevek.

A neveknek egy-egy csoportba való besorolását nehezítheti, hogy akár idegen eredetű közszó (jövevényszó) is magyar tulajdonnévvé válhatott. Így alakult a szláv *močilo* mocsár, pocsolya köznév felhasználásával a magyar *Mocsolád* helységnév; a *Beszterce* (ma Kisbeszterce) névelőzménye a déli szláv *Bisztrica* helynév lehetett, amely a *bystrica* gyors folyású patak köznévvvel van kapcsolatban.⁹

4. Magyarok adta nevek Baranya megyében (a FNESz és a BMFN alapján)

Folyóvíz neve a helységnevekben: *Ág, Almáskeresztúr, Almamellék, Drávafok, Egerág* stb. Ide tartozik: 19 név.

Természetföldrajzi alakulat neve a helységnévben: *Hegyhátmaróc, Hegyszentmárton, Okorvölgy, Orfű, Mohácssziget* stb. Ide tartozik: 15 név.

Növénynév van ezekben a helységnevekben: *Bikal, Cserkút, Gyümölcsény, Komló, Somberek, Somogy* stb. Ide tartozik: 20 név.

Növénynév + -d képző kapcsolatából alakult nevek: *Bükkösd, Monyoród, Nagynyárád, Sásd* stb. Ide tartozik: 9 név.

Növénynév + -s, -ny, -gy képző van ezekben a nevekben: *Diósvizsló, Kórós, Nagyhajmás, Szederkény, Szilágy, Szilvás* stb. Ide tartozik: 16 név.

Állatnévvel kapcsolatos helységnév: *Csikóstöttös, Gerényes, Kárász* stb. Ide tartozik: 5 név.

⁸ RÓNAI BÉLA: Népetimológia a földrajzi nevekben. Névtani Értesítő [NÉ] 7: 9-18. KÁLMÁN BÉLA: Nyelvtudományi Értesítő 89. 165; VARGA MÁRIA: A népetimológia Veszprém megye helységneveiben NÉ. 20: 150-155.

⁹ KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978. 338.

A helység lakosságának foglalkozása, ipari tevékenysége volt a névadás indítéka: *Kővágószőlős, Kővágótöttös, Lovászhetény, Magyarsarlós, Óbánya, Pusztabánya, Vasas* stb. Ide tartozik: 10 név.

A lakosság társadalmi állására, helyzetére két név utal: *Nemeske, Szabadszentkirály*.

A vásártartás jogával, a vásár napjával kapcsolatos nevek: *Hetvehely, Drávaszerdahely, Vásároszentgál* (ma Királyegyháza része), *Csütörtökhely* (elpusztult település, amely 1554-1564 között még falu volt.) Ide tartozik: 6 név.

A birtoklás ténye helységneveinkben: *Abaliget(e), Apátvarasd, Hercegszabar, Ivánbattyán* stb, Ide tartozik: 10 név.

A birtokos nevéből + az *-i (é)* képzőből alakult nevek: *Drávaiványi, Dráwapiski, Feked(i), Palé, Somogyapáti* stb. Ide tartozik: 7 név.

Pusztá személynévből, törzsek, nemzetségek nevéből alakult nevek: *Árpád* (ma Nagypárad néven Pécs városrésze), *Bár, Belvárdgyula, Birján, Csány* (ma Csányoszró része), *Hetény* (ma Hosszúhetény), *Megyer* (ma Pécs városrésze), *Szabolcs* (ma Pécsszabolcs néven Pécs része) *Varsány* (település volt az Árpád-korban Pécs közelében) stb. Ide tartozik: 90 név.

Személynév és a *-d* képző kapcsolatából: *Berkesd, Gyűd, Ócsárd, Ózdfalu* stb. Ide tartozik: 11 név.

Személynév és a *-falva,(-fa), liget(e)* kapcsolatából alakultak: *Abaliget(e), Becefa, Bőszénfa, Boldogasszonyfa* stb. Ide tartozik. 30 név.

Patrocíniumi nevek: *Almáskeresztúr, Alsószentmárton, Hegyszentmárton, Szentkatalin, Szentlászló, Szentlőrinc* stb. Ide tartozik: 33 név. A kereszténység elterjedésével (a 12. és a 14. század közti időben) egyre több falut neveztek el templomának védőszentjéről (patronusáról). Ezek a patrocíniumi nevek.¹⁰ A templomoknak juttatott adományokat az akkori szokás szerint a templom védőszentjének a nevére, például *Szent Lőrinc egyházának* vagy *Szent Lőrinc templomának* címezték. Mivel az egyház (egyházközség) az ott élő lakosságot is jelentette egyúttal, a templom titulusa (címe) metonimikusan átvonódott a templom körül létesült községre. Így váltak a templomnevek (titulusnevek) falunévvé. Érdekes az, hogy Baranya megye ÉNy-i részén (a Zselicben és Szentlőrinc környékén) viszonylag egy tömbben ott jöttek létre ezek a falunevek; ott, ahol a *-falva, -fa* utótagú községneveket találjuk.

Az elpusztult községek nevét is ide számítva Baranyában különösképpen tisztelt személyek, szentek voltak: *Szent László, Szent Márton, Szent György, Szent Erzsébet, Szent Mihály, Szent Gál, Szent Dénes, Szent Iván* (=Szent János), *Szent Lőrinc, Mária* (vagy *Kisasszony* és *Nagyboldogasszony*), *Szent Demeter, Szent Imre, Szent Jakab, Kozma* és *Damján vértanúk*,

¹⁰ TIMÁR GYÖRGY: A szentisztelet Pécsen a középkorban (patrocínium, titulus ecclesiae). In: Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon. Szerk.: FONT MÁRTA. Pécs, 2001; MEZŐ ANDRÁS: Templomcím a magyar helységnevekben (11-15. század). Bp. 1996.

Szent Miklós, Szent Trinitás. – A helységnevekhez kapcsolódó mondák szerint *Szent István, Szent Imre, Szent László és Mátyás király* több helyen is járt Baranyában.¹¹

Egyéb megkülönböztető elemek a községnevekben: *Alsómocsolád, Alsószentmárton, Felsőszentmárton, Kisszentmárton, Felsőegerszeg* stb. Ide tartozik: 46 név.

A *Mecsek* tulajdonnév öt helységnévben szerepel: *Mecsekrákos, Mecsekfalú* (ma Komló része) stb.

Egy névben a *Zengő* a név megkülönböztető eleme (*Zengővárkony*).

Négy falunévben a *Somogy* előtag arra utal, hogy ezek a települések korábban Somogy megyéhez tartoztak (*Somogyhárság, Somogyhatvan* stb.).

Siklósnyárfalú, Siklósbodony Siklós város közelében van; *Villánykövesd* meg Villány mellett, attól É-ra.

Égtáj neve került – régies alakban – a *Nyugotszenterzsébet* névbe.

5. Bizonytalan eredetű nevek: *Bicsérd, Bűrüs, Ellend, Harkány, Kákics, Kátoly, Kékesd* stb. Ide tartozik: 34 név.¹²

6. Nem magyarok által adott nevek: *Babarc, Bakonya, Gorica, Jágónak, Lippó, Lúzsok, Vázsnok, Zaláta* stb. Ide tartozik: 23 név.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy Baranya megye mai helységneveinek több mint 90 %-át magyarok adták. Huszonhárom névről kimutatható, hogy ezek egyértelműen idegen nyelvű névadóktól származnak, s főleg a déli szláv nyelvekből valók. Természetesen Dél-Baranyában, Pécs közelében és a Hegyhát falvaiban jelentős számban maradtak fenn horvát, szerb és bosnyák határrésznevek (dülőnevek). A 18. században ide települt németek a maguk alkotta nevekkal azonosították a községük egyes határrészeit.

Ha a puszta személynévből keletkezett neveket is a birtokosra utaló helynevekhez számítjuk, akkor megállapíthatjuk, hogy Baranyában is igen magas az *egykori birtoklásra* emlékeztető nevek száma.

A névrendszertani vizsgálatok azt bizonyítják, hogy a dél-dunántúli magyarság névadó gyakorlatában egykor sok volt a közös vonás. Erre utal az, hogy Baranya, Somogy és Zala megye helységnévrendszerében az egyes névtípusok csaknem azonos arányban fordulnak elő.¹³

7. Népi helynévmagyarázatok

¹¹ Pesti János: Az ördögszántotta hegy. Pécs, 2002.

¹² PESTI JÁNOS: Baranya megye helységneveinek rendszere. In: BARANYA hon- és népismereti CD-rom. Pécs, 1999.

¹³ ÖRDÖG FERENC: Zala megye helységneveinek rendszere. Magyar Névt. Dolgozatok 12. sz. Budapest, 1981; VÁRKONYI IMRE: Somogy megye helységneveinek rendszere. Somogyi Almanach 41. sz. Kaposvár, 1984.

A népi helynévmagyarázatok azért érdemelnek figyelmet, mert egy részük pontosan utal a névadás indítékára, körülményeire. Ezeket a *valóság alapú népi szófejtéseket* a tudományos szintű etimológiák szerzői elfogadják, és rendszerint változatlan formában vagy némi módosítással, pontosítással fel is használják.

A BMFN alapján néhány példát említek a valóság alapú népi szófejtések köréből. Mivel az adatok két fontos forrásból származnak, célszerűnek látszott az erre való utalás. A máig élő, ill. legalább 1982-ig élt szóbeli néphagyomány előtt a Nh. rövidítés áll; az írásban rögzített néphagyományra, a Pesty-féle (1864-ben készült) névgyűjtemény adatára a P. sz. (= Pesty szerint) rövidítés hívja fel a figyelmet. A tudományos etimológiákkal való egybevetés megkönnyítésére közlöm a FNESz [1978] megfelelő szócikkének oldalszámát.

Abaliget P. sz. „*Baligetnek* neveztetik”. A népi névforma megőrizte a község 1687-ben és 1696-ban lejegyzett nevét. – FNESz 35.

Alsómocsolád P. sz. „*Mocsolád* slavul *mocsilo* (áztató)”.

Barátúr P. sz. „*Barátur*: mivel hajdan *barátok* is itt laktak, kik *földes urak* voltak.” – FNESz 91.

Diósvizlő P. sz. *Viszlő* tájnév a *bő közbe* [sic!] tartozik [...]. *Viszlónak* ez a neve ember emlékezet óta, de van egy mellék neve [megkülönböztető neve] : *Diás*, hogy az országban levő több *Viszlótól* megkülönböztessék. A *Diás* nevet vette a *diótól* vagy *diától*, mely fa itt könnyen tenyész.” – FNESz 180.

Drávaiványi Nh. „*Draskovich Iván* gróftól kapta nevét a falu a Dráva szabályozása után lett *Drávaiványi*”. – FNESz 188.

Egyházaskozár Nh. „Úgy tudják, hogy egy *Kozara* nevű nemesasszony birtoka volt, és a *rác* jelző a helység egykori szerb (*rác*) lakosságára utal. – FNESz 199.

Garé P. sz. *Gara* vára után kapta a község a nevét, amely a falutól északnyugatra levő Domb dűlőben feküdt”. – FNESz 234.

Ivánbattyán P. sz. Határában van egy urasági puszta *Herczeg Batthyány Fülöpp* tulajdona *Iván puszta* nevezettel, szép ispány lakással és cseléd épületekkel. Nevét mind a helység mind a puszta az 1865-ik évben elhunyt gróf *Batthyány Ivánról* viseli.” – FNESz 295.

Kisasszonyfa P. sz. „Legrégebben *Kisasszonyfalva*. Itt volt Istvánffy Miklós történetírónk lakása.” 1864-ben még emlékezetek a falu teljesebb nevére. – A *Boldogasszony* tiszteletére szentelt templomáról elnevezett falu nevének mai *-fa* utótagja a *-falva* köznévi rövidült formája. – FNESz 336.

Kisbeszterce P. sz. [a falunak] „Csak mindenkor *Bisztricze* volt a neve,” Az 1864-ből való feljegyzés megőrizte a falu eredeti (1696-ból való) nevét. – FNESz 338.

Kishajmás P. sz. „Elpusztulván *puszta hajmás*, – és innen *Hajmásra* átköltözvén, mivel eleinte csekély számból állottak a lakosok, *Kishajmásnak* neveztetett.” Pesty adata azért

érdekes, mert a település elnéptelenedéséről és egy új falu létrejöttének okáról ad információt.
– FNESz 339.

Kislippó Nh. (falucsúfoló): „*Lipován* a vargák ködmönt köszörűnek”. A falu neve korábban (1735) *Lipovicza* volt. – FNESz 342, 382.

Körös P. sz. „A *Bőköz* név alatt ismeretes vidékhez tartozik. Hajdan *Körösnek* is neveztetetett szélesen kiterjedt erdőjében termett számos *körös fáiról*. Hogy azonban miért lett inkább *Körös*, annak oka kétségtelenül a helységet körülvevő, de most már a csatornázások következtében eltűnt posványos tavakban gazdagon termett *kóróknak* tulajdonítható.” – A Pestytől idézett magyarázat első része (*Körös*) népetimológiaként is értelmezhető. – FNESz 354.

Liget P. sz. „*Liget* – valaha erdő volt”. – FNESz 380.

Magyarszék A Németh Béla által lejegyzett Nh. szerint: „... a *szék* maga vizes, ingoványos rétet jelentett, mely szó a *székfű* s más szavakban is megmaradt. *Szék* pedig még ma is rétjeiben egy soha ki nem száradó posványos helyet képez. – Magyarszék és Németszék között jelenleg is vízjárta rétet van! – FNESz 398, 600.

Mónosokor Egy Canonica Visitatio szerint: „*Monos* vagy *Monás okor*. Nevét vette az *Okor Folyótól*, mellynek partján napkeletről hosszában fekszik, és az azon volt *malomtól*. A' malmot ugyanis ezen a részen [= vidéken] *Monának* nevezik. [Innen] *Monár*, *Monos* vagy *Monásokor* azt teszi: *Malmos okor*, de a' melly Malmot a' Te[kin]t[e]tes Vármegye, minthogy a' Vízét Okorágnak tetemes kárával nagyon fel tartóztatta, ez előtt egy néhány esztendőkkel elhányatta [= lebontatta].” – Nh. (1973-ban): A község nevének második elemét az *Okor* vizéről kapta. P. sz. „Ezen falu eredetileg *Malmosokornak* neveztetett, mert a határán keresztül folyó *Okor* vizén *malma* volt.” – FNESz 431.

Nagyhajmás Nh. A falunév a lakosság szerint a *hagyma* szóval van kapcsolatban. – FNESz 260, 339, 443.

Okorág Nh. „Nevét a K-i határán folyó *Okorról*, ill. a határán átvezető *Okor-köz-csatornáról* kaphatta.” – Vö. a *Mónosokor* névvel! – FNESz 480.

Sósvertike P.sz. „*Sósvertike* község neveztetett hajdan – hajdani helyén – *Kisvertikének*. A falu mostani helyén *Soós* nevű egyén telepedett le először, s ennek nevéből neveztetett a község mostani helyén, mostani nevé.” – Pesty adatközlői között olvasható *Soós Ádám* és *Soós Samu* esküdtek neve. – FNESz 581.

Szentkatalin P. sz. „Minden évben *Katalin* napon búcsút tart a fiókközség, mellynek egyháza egy [a] *Szent Katalin* tiszteletére emelt kápolnával már [korábban] fönnállott, innen vette a falu nevét.” – FNESz 607.

Tekeres P. sz. „Lakói németek, két térdig érő vászonnadrágban, tsatos cipőben és facipőben [= klumpában] járnak [télen]. *Tekeres* nevét hihetőleg onnét vette, hogy a falun kívüli völgyben a forrásptak a Kotsiuton keresztül *kigyó formán* 12-szer folyik át [= azaz *tekereg*].” – FNESz 636.

Terehegy P. sz. „Jászay Magyar nemzet története a Mohácsi vész után c. munkájában említi, hogy az 1526-ik [évi] országgyűlésen jelen volt *Teremhegyi Bika János* innen való lett volna.” – Az 1973-ban végzett névgyűjtéskor adatközlőink szerint: a községet régen *Teremhegynek* is nevezték, mert jól termő vidék volt. Ez a névmagyarázat népetimológiának tekinthető. – FNESz 638.

Tormás Nh. A község neve a *torma* növénynévvel magyarázható. – FNESz. 652.

8. Népetimológiák (a BMFN alapján)

Népetimológiák általában olyan helységnevekre vonatkoznak, amelyeknek eredeti jelentése feledésbe merült. Az elhomályosult jelentésű nevekhez rendszerint mesészerű történetek, mondák, falucsúfolók kapcsolódnak. Ezeket a különös és szép nyelvi alkotásokat a folklór termékeinek kell tekintenünk, ám sok esetben a helynevek magyarázatában is támpontul szolgálhatnak.¹⁴

Példáimban a népi névmagyarázatok tömörített szövege után következik a tudományos igényű névfejtésben szereplő névadási típus megnevezése a FNESz és a BMFN alapján. Az írásbeli névadatok az említett szakmunkákban megtalálhatók. Helykímélés szándékával a népetimológia adatait is rövidített formában közlöm.

Természetesen az itt következő helységnévi népetimológiákat csak mutató jellegű összeállításnak tekintem, ugyanis a BMFN-ben rengeteg példa található erre a jelenségre. Ugyancsak sok a népetimológiás magyarázat a határrésznevek (dülőnevek) csoportjában. Találunk továbbá példákat a népi szófejtésre a BMFN német és déli szláv névanyagában is.

Adorjás Pesty adatközlője szerint: „...régén *Sorompós Aderjásnak* nevezték, s a falu posványos berkekkel volt körülvéve, ahova csak egy *sorompóval* zárhatóhelyen lehetett bemenni”. – Középkori település. – „A falu régi neve (*Azariás*) puszta személynévből keletkezett, magyar névadással. Az *Azariás* > *Adorjás* (*Adërgyás*) változás az *Adorján* személynév analógiájával magyarázható” (FNESz 39).

Ág P. sz. „A falu felett egy terebélyes fa volt *nagy ágokkal*, s a falu pecsétjében is egy izmos fa létez *nagyágokkal*, mi e nevet[1864-ben] igazolja” (BMFN I,127). – *Nagyág* volt akkor a község neve. – Középkori település. – „*Ág* a magyar *ág* ’patak, vízfolyás’ fn.-ből keletkezett. A falu patak völgyében épült, s róla kapta nevét” (FNESz 40).

Aranyosgadány Nh.: *Ariánus* vallású volt a falu lakossága, és ebből ered az *Arányos* és a későbbi *Aranyos* falunév. – P. sz. is „Nevét az *Ariánus* hitfelekezettől kölcsönözte” (BMFN I, 892). – Középkori település. – „1941-ben egyesítették *Keménygadány* és *Pécsaranyos* községeket *Aranyosgadány* néven. Az *Aranyos* helynév az *arany* főnévnek a származéka. [De nevünkben az *Aranyos* előtag az *ariánus* köznév népetimológiával módosított változata.] A *Gadány* puszta személynévből keletkezett magyar névadással” (FNESz 60, 229).

¹⁴ KÁLMÁN BÉLA: A népetimológia helységneveinkben. Nyr. 91. 1-11.

Babarc Nh.: A falu nevét a lakosság egy *Boborc* nevű magyar vitéztől eredezteti, ill. vallásháborúval (*papok harca* > *papharc* > *Babarc*) magyarázza (BMFN I, 371). – Középkori település. – „A *Boborc* [*Babarc*] talán szláv eredetű” (FNESz 70).

Bános Nh.: A mecsekszakáliek szerint a szomszédos *Bános* falu nevét arról kapta, hogy *bánta*, aki oda ment lakni. Falucsúfó szerepe volt egykor ennek a névmagyarázatnak (BMFN I, 318). – Középkori település. – „Az elsődleges *Bálványos* (< *bálvány* ’kőoszlop, határkö stb.’) névalak *Bános*-sá vonódott össze” (FNESz 89).

Besence P. sz.: „... a község határát víz borította; úgy, hogy a községbe csak egy helyen lehetett bejárni.”, a víz által *besáncolt* hely erről kapta nevét, s ez „később *Besencére* lett változtatva” (BMFN II, 663). – Középkori település. – „A falunév feltűnően hasonlít a szlavóniai *Bešinci* [többes számú] helynévre. Talán mindkettő a *besenyő* népnévvel tartozik valahogyan össze” (FNESz 107).

Csonkamindszent P. sz.: „... hajdan itt fehér papok laktak, kik templommal is bírtak a *mindenszentek* tiszteletére, melynek tornya nem lévén, a középtől (?) *Csonka Mindszentnek* neveztetett. Ezen templomot is a zárdával a törökök elpusztították” (BMFN I, 819). – Középkori település. – „A *Mindenszentekről* nevezett egykori monostor emlékét őrzi. A megkülönböztető szerepű régi *Csonta* előtag egykori földbirtokosra utal. Idővel [amikor már a tulajdonos neve elfelejtődött] a *Csonta* előtagot [névetimológias névváltozás eredményeképpen] felváltotta a *csonka* (*Csonka*) melléknév” (FNESz 155, 167).

Dinnyeberki Nh.: „Az ágodi nemesek és a boldogasszonyfai lakosok a tatárdúlás után ide költöztek a *berekbe*. Később egy *Dénes* [régén: *Dienes*] nevezetű uraságról meg *Dénesberki*, *Dénesberke* nevet kapta” (BMFN I, 625). – Középkori település. – „A magyar *dinnye* növénynévnek és a *berek* ’liget’ *-i* képzős származékának az összetétele” (FNESz 180). – Ritkaságnak számít, hogy a falu nevének népi magyarázata jobb, mint a FNESz etimológiája. Ennek az lehet az oka, hogy KISS LAJOS 1978-ban nem ismerhette a BMFN [1982] ide vonható adatát.

Drávacsepely P. sz.: „Előbb *Csehpej*, utóbb *Csepely* és jelenleg *Csepel*.[...] A helyi hagyomány szerint „a földes urnak neve *Cseh* volt, ki is községünkben többnyire *pejlovon* lovagolt...” (BMFN II, 855). – A középkori eredetű „*Csepely* (~ *Csepel*) helynév vitatott eredetű. Talán a népnyelvi *cseplye* ~ *csepely* ’sarjadék erdő, bokros, cserjés hely’ fn.-ből keletkezett. [L. még az ÚMTSz 1:788. a *csepeles* címszó alatt!] Némelyek puszta személynévből származtatják magyar névadással (FNESz 160, 187). – Figyelembe vehető még baranyai tájszóként a *csepelős föld* a ’hamar kiszáradó, tömör szerkezetű talaj’ jelzője is.

Egyházasharaszti Nh.: „[A falu helye] régen sziget vót. Ott csak egy ház vót. Fonyott vót az ódala, sárral tapasztották az ódalát. Mert csak egy ház vót, azért neveztek [a falut] *Egyházasharasztnak*” (BMFN II, 935). – Középkori település. – „Az utótag a *haraszt* ’(kocsányos) tölgyfákból álló erdő’ *-i* képzős származéka. Az *Egyházás* előtagnak ’templommal rendelkező, templomos [hely]’ az értelme” (FNESz 199).

Gadány Az egykori *Keménygadány* ma *Aranyosgadány* része. (L. ott is!) – Falucsúfolóban: *Görcsöny görcsös láb, Gadány fakanál*. A *Gadány fakanál* szerkezet elemei a hasonló hangzás alapján kerültek egymás mellé; úgy, mint az *Adërgyás / pazdërgyás* az egyik ormánsági falucsúfolóban. A *Gadány* és a *Görcsöny* helységnevek népetimológiás magyarázataihoz tartozik még a BERZE NAGY JÁNOS gyűjtötte csányoszrói népmese (*A farkas a raóka meg a tik*), amelyben a mese kitalálója hangutánzó szóként értelmezte az említett községek nevét.¹⁵

Görcsöny P. sz.: *Gerzinnek* 1560-ig volt egy...termő kőből épült vára” (BMFN I, 962) – Falucsúfolóban: *Görcsöny görcsös láb, Gadány fakanál*. (L. Gadány alatt is!) – Középkori település. – „Bizonytalan eredetű. Talán egy déli szláv (rég) *Gričane* (tkp. ’dombon lakók’) helynévre vezethető vissza. Alakilag hatott rá a magyar *görcs* főnév (FNESz 244).

Gyöngyfa Nh.: „A *Gyöngyfa* nevű dűlőről kapta nevét a falu. A legelő mellett ma is sok *fagyöngy* nő a fákon. (BMFN I, 976). – Középkori település. – „1929-ben *Hernádfa* és *Rónádfa* községeket *Gyöngyfa* néven egyesítették. [A falu neve a *Gyöngyfa* dűlőnévvel ugyan kapcsolatban lehet, ám ez „az egykori *Gégfalva* helységnevének a rövidült és népetimológiával átformált változata. A *Gég* (~ *Geg*): személy- és nemzetségnév (FNESz 976).

Helesfa A falu jelenlegi népi nevében (*Helösfa*) és a korábbi írásos névváltozatban (*Helyesfa*) a népetimológia alapja a *hely* főnév és a *helyes* melléknév lehetett azt követően, hogy az egykori birtokos (*Ehelleus, Ehellős*) neve elfelejtődött (BMFN I, 630). – *Helesfa*: középkori település. – „A magyar régi *Ehellős* ~ *Echilleus* [*Achilleus*?] személynév és a birtokos személyranggal ellátott *-falva* főnév összetétele. A *-falva* utótag idővel *-fa* alakra rövidült” (FNESz 270).

Hetvehely Nh.: „Régen *hetven* házhely volt a faluban[...] állítják [továbbá], hogy az emberek *hétfői* napon engedték ki a jószágokat a legelőre, ezért lett a falu *Hétfűhel*. – P. sz.: „*Hetvehel* előbb *Hetvenhel* nevet viselt.[...] itt a barmok legeltetését a hét első napján szokták tenni volt; innét [vette névét]: *Hétfűhely*, később *Hetfehely*, [...] végre *Hetvehely* (BMFN I, 337). – Középkori település. – „A magyar *hétfő* és a *hely* fn. összetétele. Azzal kapcsolatos, hogy a faluban egykor *hétfőn* tartották a hetivásárt” (FNESz 275). – Valószínűbb, hogy a középkorban elpusztult közeli *Hétmé* ~ *Hetme* (BMFN I, 52/,116,110 és 61/32) falu lakói ide, a mai *Hetvehelyre* menekülve magukkal hozták községük nevét; és később a *Hétmé* ~ *Hetme* „értelmesedett” *Hetvehely*-re.

Hirics Nh.: „*Hirics* neve magyar eredetű, mert lakói határőrök voltak, és *vitték a hírt* *Kémesre*, az ottani *kémek*nek. Innen a neve *hirvits* ’hírvitel, tudósítás’; de lehet, hogy neve összefügg a *tehén* [...] horvát nevével (*ridzsa*). A kompra hajtott marhákat a hiricsiek így biztatták: *hí, ridzsa*, és ebből lett *Hirics*” (BMFN II, 839). – Középkori település. – „Bizonytalan eredetű. Talán a szb.-hv. *Heríci* [többes szám] helynév alakváltozata. Kevésbé meggyőző feltevés szerint a magyar *hír* fn. rejlik [a névben]” (FNESz 277).

¹⁵ BERZE NAGY JÁNOS: Baranyai magyar néphagyományok. Pécs, 1988. 63.

Husztót P. sz.: „Valamikor *húsz tót* lakott itt. Ma [1864-ben] csak tizenkilenc van, mert a *Tót* nevű kocsmáros meghalt.” – Nh.: Valamikor *Mátyás király* itt járt. A kocsija elsüllyedt. Az egyik embernek mondta: *húzd*, a másiknak : *tód!* Ezért lett a falu neve *Husztót*” (BMFN I, 302). – Középkori település. – „A magyar *hosszú* mn.-nek és a *tót* (=déli szláv) népnévnek az összetétele. Tkp. értelme: *tótóktól* (=déli szlávoktól) lakott *hosszú* falu” (FNESz 282,285).

Kákics Nh.: „Neve a *káka* szóból származik. Mivel víz vette körül, sok volt itt a káka, a zsombék” (BMFN II, 638). – Középkori település. – „Valószínűleg a magyar népnyelvi *kákics* ’szelidcsorbóka, pitypang’ főnévből keletkezett. Tkp. jelentése: ’pitypanggal benőtt hely’ lehet” (FNESz 639).

Kárász Nh.: Egy falucsúfoló szerint: „*A kárásziak károgtak, a vékényiek végeztek*”. A község nevét a hozzá kapcsolt *károg* igével próbálták értelmezni (BMFN I, 158). – Középkori település. – „A falunév a magyar régi *Kárász* személynévből keletkezett. Ennek előzménye a *kárász* hálnév” (FNESz 317).

Kémes Nh.: „... a falu neve valamikori mocsaras helyével van kapcsolatban. Sok *gém* volt ott, azért nevezték előbb *Gémösnek*, és ebből lett *Kémös*. – P. sz.: „A vidéke: *Bőköz* [...] sík és termékeny volta miatt. Hajdan *Gimes*-nek is neveztetett” (BMFN II, 849). – Középkori település. – Egy falucsúfoló szerint a hiricsiek vitték hajdan a hírt *Kémesre* a *kémeknek*. – „Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév talán a magyar *kém* fn.-nek a származéka” (FNESz 327).

Kisvaszar P. sz.: „*Vaszar* nevét vette némely idősebbek állítása szerint *vas-zártól*, mert a Szalatnakra vezető úton létez az erdőben egy hegyszoros[...], mely szorosnak neve *Vaskapu* és a község lett volna a zára; mások állítása szerint *Vaszar* nevét vette volna [a] *Vásárról*, mivel a törökök előtt *vásárok* tartattak a községben” (BMFN I, 149-150). – Középkori település. – „Bizonytalan eredetű a *Vaszar* helynév. Talán kapcsolatba hozható a magyar népnyelvi *vaszar* ~ *vaszara* ’állati nemiszerv’ fn.-vel vagy a ’szekeres, fuvaros’ jelentésű szb.-hv. *vozar* foglalkozásnévvel tartozik össze” (FNESz 346, 685).

Markóc P. sz.: „A község hajdan *Mokorfának* neveztetett, mivel a most is ismeretes *Mokorfa* mezőn laktak az emberek. A török beütésekor azonban a jelenleg *Markocz* nevezetű térre vonultak át” (BMFN II, 729). – Középkori település. – „*Markóc* szláv eredetű helynévvel lehet kapcsolatban” (FNESz 407).

Mecsekszakál Nh.: „a falu alakja olyan, mint egy *szakállé*. Egyesek szerint itt *sok szakállas ember* lakott, mások szerint *kiszakállasodott*, aki elérte a falut [mert nehéz volt régen ide eljutni]” (BMFN I318). – Középkori település. – „A *Szakál* helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév a török eredetű *szakáll* fn.-ből való. A *Mecsek*- előtag a község földrajzi helyzetével kapcsolatos” (FNESz 359, 414).

Mohács Nh.: Az öreg halászok gyakran aludtak éjjel a szabadban *moha ágyon*. Így lett a *moha ágy* > *moh ágy* > *Mohás* > *Mohács*” (BMFN II, 413).– Az Árpád-kori település már 1093-ban létezett. Akkori neve: *Mohach*. – „Neve bizonytalan eredetű. Talán a magyar *moha*

szláv előzményének *-áčb* képzős származékára megy vissza. Személynévből való eredete is számításba jöhet (FNESz 429).

Monyoród Nh.: „Az idősebb horvát ajkúak szerint a *vinorod* ’bortermés’ szóból alakult a község neve. – P. sz.: „Elnevezése a sok *mogyorótól*, mely hajdan itt termett” (BMFN II, 346). – Középkori település. – „Etimológiailag azonos a *Mogyoród* helynévvel, vagyis a magyar *mogyoró* < a régi *monyoró* növénynévnek *-d* képzős származéka” (FNESz 428, 432).

Okorvölgy Nh.: Régen a község jobban állattenyésztéssel, *ökörhízalással* foglakozott, ezért lett a völgyben fekvő falu neve *Ökörvölgy*. – P. sz.: Előbb *Ökörvölgy* nevet viselt.[...] a templom könyvében 20 év előtt [1840 táján] még mindég *Ökörvölgy* volt. Azóta szerepel mai nevén” (BMFN I, 327). – Középkori település. – „Az *Okor* folyónévnek és a *völgy* köznévknek az összetétele. A *völgy* a földrajzi helyzetét jelöli meg” (FNESz 480).

Orfű Nh.: „*Orfű* falu régi neve: *Urfi*. Nevét arról kapta, hogy lakott ott két-három *urfi*.” – P. sz.: *Orfű* a régi anyakönyvben *Urfi* 25 év előtt [1840 táján]” (BMFN I, 348). – Középkori település. – „Elhomályosult összetétel. Első névadata [1332: *Orfew*] szerint az *or* ’gödör, lyuk, árok’; utótagja a ’kezdet’ értelmű magyar *fő*. Összefügghet azzal, hogy a *Sárányszakadék* szája [kezdet] a falu házai között van” (FNESz 485). – Mivel a régi falurész magaslaton, a mai harangláb körül alakult ki, lehet, hogy az *Orfű* névben az *or*-előtag ’hegy, dombvonulat; magaslat; kimagasló hegy’ jelentésű (TESz 2:1094), és ehhez kapcsolódott a *fő ~ fű* < *fej* ’kezdet, tető; magaslat’ főnév. (L. még a *Gyűrűfű*, az *Ormánság* és az *Ormánd* [ma Hosszúhetény része] etimológiáját!)

Oroszló Nh.: „Egyik fejedelmünk katonájának a lova ezen a helyen megbotlott. A vitéz mérgesen azt mondta: „*ó, rossz ló!*”, és ebből alakult volna a falu mai neve: *Oroszló*. Adatközlőink szerint az esemény Szent István és Szent László uralkodásának idejére tehető, de Mátyás királyt is emlegetik a lóbotlással kapcsolatban” (BMFN I, 237). – Középkori település. – Első írásos névadata [1402: *Zoroslow* és *Szoroszló*, *Szoroszlószentmihály*] alapján puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű. A szókezdő *z* elmaradásához l. *zacskó* > *acskó*, *zászló* > *ászló* stb. hangkiesést a népnyelvben (FNESz 487).

Rádfalva P. sz.: „*Raad* a hajdan *Bőköznek* nevezett vidéken fekszik.[...] midőn a török sereg a szomszéd Viszló faluból a tábori szerek, a podgyászok elszállítására előfogatokat szokott rendelni, többször az parancsoltatott, miszerint a ’viszlói előfogatokhoz a szomszéd *Raad* falu a szükségletig *ráád*” (BMFN II, 740). – Középkori település. – „A *Rád* személynévnek és a *falu* fn. birtokos személyranggal ellátott alakjának összetétele.[...] 1057-ben feljegyezték *Rád ~ Radó* nádor birtokos nevét” FNESz 534).

Rózsafa – *Vidosfalva* és *Szentmihályfalva* a hódoltság alatt egybeolvadt. Nh.: „A török kinyomása után *Nemes Szent Mihályfának* nevezték. de már sok éve csak *Büdösfának* nevezik [1752: *Büdösfá*]. [...] Mivel nemes levelük egy személre bízott, és attól az elvétetett, annak következtében az akkori lakosok elhatározták, hogy mivel a levelük elvesztésével nemességüket is elvesztették, a községüknek más nevet adtak, és *Büdösfának* nevezték el botrányból” (BMFN I, 490). – Középkori település. – „Eredetileg a községet [ill. annak egy

részét] – temploma védőszentjéről – *Szentmihályfalva*-nak hívták. [Majd a vele egybeolvadt faluról] a birtokosra utaló *Vidosfalva* [1404: *Vidusfalua*] névre cserélték fel. [Ebből alakult később hangfejlődéssel a *Vidësfa* > *βidësfa* > *Bidësfa* > *Bidösfa* > *Büdösfa* névforma.] 1907-ben a lakosság kérésére hivatalos úton a szebb, de semmi történeti vagy tárgyi alappal nem rendelkező *Rózsafá*-ra változtatták. A *Vidosfalva* névben szereplő *Vidos* szb.-hv. személynév” (FNESz 549).

Siklós P. sz.: „Hajdan neveztetett *Soklósnak*, a lovasság sokaságátul, mely a Dráva mentében Légrádtul fogva egész Siklósig örködött a törökök berohanása ellen” (BMFN II, 779). – A középkorban *Suklos* [1251] névalakban jegyezték le a település nevét. – „Bizonytalan eredetű. Egy feltevés szerint az egyházi latin *Sixtus* személynévre megy vissza a magyar *Siktüs* > *Siklüs* ~ *Süklös* személynévi alakon keresztül” (FNESz 571).

Szalatnak P. sz.: „A falu neve **Szalatnak** [abból eredhet], hogy a török e vidéken a magyarokkal csatázván, amazok megfutamodának, és így a *szaladnak* szót, melyet a győzők hangoztatának, a hely elsajátította.[...] Valószínűbb, hogy e név a horvát szerb nyelvben találja föl kulcsát, [mert e vidéken] hajdan merő erdőségek voltak (BMFN I, 132). – Középkori település. – „*Szalatnak* szláv eredetű. Köznyelvi előzményének bizonyára ’forrás, lassú víz; láp, mocsár, ingovány’ lehetett a jelentése” (FNESz 593).

Szászvár P. sz.: *Szásznak* is neveztetik. A helyi monda szerint régen dolgozott itt egy kőfaragó, s amint elkészítette [Kárászra szánt] keresztjét, ezt mondta: „*ez a századik*”. *Szászvár* erről kapta volna első *Szász* nevét. A falu neve azonban nem a *száz*-ból van, hanem a *Szász*-ból ered” (BMFN I, 162.) – Középkori település. – „*Szászvár* helységnevünk előtagja a személynévként használatos magyar *szász* népnév; utótagja a *vár* ’erősség’ (FNESz 413).

Szulimán Nh.: „A falu *Szulejmán*, *Szolimán*, *Szulimán* szultánról kapta nevét, aki Szigetvár ostroma idején itt, a falu közelében táborozott seregével” (BMFN I, 401). – Középkori település. – „Korábbi névváltozatai [1403: *Zelewmal* 1714: *Szölmály* 1720: *Szuliman* alias *Szölmály* 1832, 1837: *Szülímály*] a ’szőlővel beültetett hegyoldal’ jelentésű *szölmál* összetételből keletkezett. A *mál* jelentésének elhomályosodása révén népetimológias átalakulással a *Szulimán* személynévhez hasonult” (FNESz 622).

Tékes P. sz.: „[A község alatt levő völgyben] volt az uraság *kertje*, mely nagyobb részt *tökkel* volt elvetve sertvései számára [...] így alakult a völgyben a *tökös kertből* Tékes községe (BMFN I, 147). – Középkori település [1510: *Thelkes*]. – „A bizonyára ’szántásra alkalmas, trágyázott föld; belterületi hely, házhely (?) ’értelemben használt magyar *telek* fn. -s képzős származékából keletkezett” (FNESz 636).

Vékény Nh.: Falucsúfoló arról, hogy „*A kárásziak károgtak, a vékényiek végeztek*” (BMFN I, 158). – Középkori település. – Népetimológias magyarázattal a helységrév első szótagjának próbáltak értelmet adni a hasonló hangzás alapján. – „Valószínűleg pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév a régi magyar *Velek* személynévnek lehet *-ny* képzős származéka (FNESz 687).

Villány P. sz.: „Koller [József] szerint *Viglám, Villa ám, Vig-ám* valószínűleg azon sok jó kedvvel vígadóktól, kik kivált jó bort termő években a világhírű bor Hegytől térnek vissza hajlékaikba. *Villa-ám*, mert régen [a rómaiak idejében?] egy kis majorság, deákul *Villa* lehetett itt [amelynek kiásott alapfala ma is látható a mostani templom előtt]” (BMFN II, 722). – A középkori település [1311: *Viliam*] neve „puszta személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynévhez l. talán a magyar *villám* fn.-hez kapcsolható *Willam* személynévet” (FNESz 695).

Virágos (ma Villány része). A népi magyarázatra nincs adatunk. A névváltás 1687 előtt mehetett végbe, mert 1687-ből való az első *Vérághos* névalak. – Középkori település [1289: *Wilagus Beruk*]. – „Az elsődleges *Világosberek* (tkp. 'a fényt beengedő berek' esetleg 'fehéres talajú liget') névalaknak elmaradt az utótagja, előtagját pedig [népetimológias úton] magához hasonította a *virágos* melléknév” (FNESz 697).

Zaláta P. sz.: Régen *Zalató* volt, mit a Helység régi pecsétje bizonyít e' körül irással: *Zalató helység pecsétje*” (BMFN II, 870). – Középkori település [1322: *Zalata*]. – „Szláv eredetű. (Vö. a szb.-hv. *Zlata* helynévvel!) Tkp. értelme 'aranyos' [esetleg 'aranyosó hely'?). Lehetséges, hogy folyóvízről vonódott át a név a településre” (FNESz 716).

Az itt felsorolt példák jól bizonyítják, hogy a jobbra csak folklór értékűnek tekintett népetimológiák hasznosíthatók a névfejtésben, és a naivnak tetsző népi névmagyarázatokban megőrzött adatok felhasználhatók a helytörténet oktatásában is. Helyesen állapította meg RÓNAI BÉLA, hogy „Nem szabad a népetimológia alkotta földrajzi neveinket csak a névtudomány mérlegén megmérni, a néveredet mondáihoz pedig nem szabad csak a hivatásos irodalom mércéjével közeledni, mert se nem több, se nem kevesebb ez, mint a tudós etimológia vagy a költészet, hanem más: olyan kulturális érték, amely az iskolai oktatásba bevonva, a honismereti mozgalomban megőrizve és továbbadva [...] föltétlenül segít eligazodni szűkebb környezetünkben.”¹⁶

Módszertani megjegyzések:

A helynévi etimológiáknak az oktatásban való felhasználását jelenleg nehezíti az, hogy alig van ennek a témának szakmódszertani irodalma. Sok utánajárást és tanulást kíván, ha valaki ebben a kérdéskörben szeretne elmélyedni. A névadattáron, etimológiai munkákon kívül érdemes megismerni a helynevek rendszerét bemutató tanulmányokat is.

Mivel a témának sok leágazása van (főleg a néprajz és a helytörténet irányába), a helynevek elemzésében törekedni kell a komplex szemléletmód érvényesítésére.

A tanulók érdeklődését a helynevek iránt csak úgy lehet felkeltenünk, ha érdekes, „beszédesebb” példákon keresztül mutatjuk be, hogy a helység- és határrésznevek a névtani értékeiken túl fontos helytörténeti vonatkozások őrzői.

Egy-egy névetimológia jelentős kutatómunkán alapul. A széles körű nyelvészeti tájékozottság mellett rugalmas gondolkodásmód, erős kritikai készség és kreativitás szükséges ahhoz, hogy

¹⁶ RÓNAI BÉLA: Népetimológia a földrajzi nevekben. NÉ. 7: 17-18.

a névfejtésben valaki figyelemre méltó tudományos eredményeket érjen el. Ennek a rendkívül bonyolult munkának a „műhelytitkaiba” igyekeztem beavatni diákjainkat és tanár kollégáimat a „*Hogyan születnek a helynévi etimológiák?*” című összeállításommal, amelyben párbeszéd alapján kibontakozó elemzés olvasható; és a névadás indítékait Ven-diagram szemlélteti. (Lásd a 4. sz. mellékletet!)

Bízom abban, hogy a 4. sz. mellékletben található feladatok segítséget nyújthatnak majd azoknak a kollégáknak, akik ötleteket gyűjtenek ehhez a fontos témához.

9. A baranyai falucsúfolók típusairól

Bizonyos helynevek jelentése vagy vélt jelentése mintegy lehetővé teszi, hogy egy-egy névhez élcelődés, csúfolódás vagy akár dicséret társuljon. Ilyen nevek Pécs 18. századi utcanevei közül a *Bettlergasse* 'koldusok utcája', *Kazensteig* 'macskahágó' (az utca szűk és meredek), *Kánaán utca* (lakói meggazdagodást reméltek); Hosszúhetényben a *Kezitcsókolom utca* (mert jobb módú családok laktak itt, és ők köszöntek először a faluban új köszönési módon); a *Gatyszár utca* Beremenden (kétágú, rövid utca neve), Kaposszekcsőn és még 15 faluban a *Kutyaszorító* (szűk utca neve).

A helységnevek jelentése és hangzása alapján is létrejöhetnek falucsúfolók. Ide tartozik például a *Büdösfa* (a név jelentése alapján adhat okot a csúfolódásra), a *Kacsóta* névre pedig hangzása szerint lehet érdekes rímpárt alkotni [*Kacsóta, Kacsóta, / a kutyákat becsóta.*]

Névtani szempontból is vizsgálhatjuk a falucsúfolókat, mert a helynevekhez sok esetben népetimológiás magyarázatul szolgálnak. Például a *Kiskényeske* helynévi előzménye Hosszúhetényben a *Kenézke* volt.¹⁷

A falucsúfolókban rendszerint megőrződött a települések régi és mai népi neve: *Adérgyás* ~ *Adérgás* (ma Adorjás), *Pöttend* (ma Pettend), *Marúcsa* (ma Marócsa) stb. A községnevek *-i* képzős alakjai is lehetnek különlegesek: *viszlai* (diósvizslói), *szapárcai* ~ *szapárcái* (szaporcai), *komlai* (komlói) stb. Vö.: Makó → *makai* és *Makai*, Szoboszló → *szoboszlai*, *Szoboszlai*.

A *néprajz kutatói* ugyancsak felhasználják a helynévgyűjteményekben közölt falucsúfolók tanulságait.¹⁸ A BMFN-ben sok érdekes falucsúfoló található, és a német horvát változatok is különlegesek. Vizsgálatukban sokféle szempontot lehet érvényesíteni.

Nyelvi vonatkozások szerint egy-egy falucsúfoló besorolható az alábbi műfajok egyikébe: a) egy epizódból álló, anekdotikus tartalmú rövid történet b) szóláshasonlat c) tréfás jelentésű jelző, jelzős szerkezet d) rövid rigmus e) hosszabb terjedelmű, monda jellegű történet.

Pszicholingvisztikai, alkotáslélektani tanulságokkal szolgálhat, ha megvizsgáljuk, milyen indítékok alapján jöttek/jöhettek létre a falucsúfolók. Ez azért nehéz, mert a keletkezés körülményeit nem ismerjük, mert erről alig vannak feljegyzések; de a falucsúfoló szövegéből következtetni lehet az élcelődés, csúfolódás eredi okaira, indítékaira.

A csúfoló tartalom indítékai lehetnek:

¹⁷ REUTER CAMILLO: Hosszúhetény község földrajzi nevei. Pécs, 1968. 56.

¹⁸ Magyar Néprajzi Lexikon. Budapest, 1981. 2: 29-30, 42-43.

a falu veszekedős emberei: *cúni szúnyogok* 'mert csíptek, mint a szúnyogok' (Cún); *Lúzsok, rád egy nagyot húzok, / Mert a néped civakodó, veszekedő tűzok.* (Lúzsok); *vadrácoknak* nevezték a drávakeresztúriakat (Drávakeresztúr).

a község egykori lakóinak ostobasága: *Pöttendön a létrát [az erdőben] köröszbe cepētették.* (Pettenden és sok faluban ismert falcsúfoló!) *A pöttöndi asszony főpofozta a malacot, mert az nem érte föl a vályút* (Pettend).

a település jellegzetes gazdálkodása: *pellérdi tormások, bicsérdi tormások* 'mert sok tormát árultak a pécsi piacokon' (Pellérd, Bicsérd); *lótartó Bicsérd* 'mert a falu régen híres volt lótenyésztéséről' ; *jó bort termő Nagyharsány* (Nagyharsányból való faludicsérő!)

a falukép rendetlensége, különlegessége: *Girbe-gurba Gordisa, szennyes Matty* (Matty); A markóci férfiakat azzal csúfolták régen, hogy *csak fél arcukat borotválják.* Ez onnan ered, hogy a falu egyetlen utcáján csak egyik oldalán állnak házak. (L. Baranya Atlasz 1997. 263)

a szegény – gazdag ellentét: A jakabfalusiakat *herris*-nek (úriának) mondták, mivel hamar levetették a népviseletet.

a lakosság beszédmódja: *Kákics kányaország,* mert ott kárognak (Sellye); A mónosokori iskolás gyermekek az okorágiakat *verebeknek* (Okorág); *a kárásziak károgtak, a vékényiek végeztek* (Vékény).

gyakori betegség: *Mattyi korēla* [kolera], *szentmártoni gúga* [golyva] (Matty); *Szapárcáji gugások / cernán járik a táncot* (Szaporca). – A *guga* a golyva népi megnevezése. A rossz ivóvíz miatt régen sokan megbetegedtek az Ormánság falvaiban pajzsmirigygyulladásban. A *golyva* népi megnevezései még: *gēlva, gērcsa*; a betegek meg a *gugások, gugások, gērvások, gērdányok, gērcsások, csöngősök* [a lecsüngő és nagy golyváról].

„mi ezek vagyunk”, „mi mások vagyunk”, „mi különbek vagyunk másoknál”, „mi összetartozunk” vagyis a **táji (kistáji) öntudat kifejezése:** *Piski, Kórós, Adērgyás / mind a három pazdērgyás* (Drávapiski). A három szomszédos községet összekapcsolja a református vallás, a természeti környezet hasonlósága, a csaknem azonos nyelvjárás, a gazdálkodásmód sok egyezése (mindhárom faluban fontos volt régen a kendertermelés). A *pazdērgya*, a szó köznyelvi alakja a *pozdorja* 'a megtört és kitilolt kender szárának szürkésfehér maradéka' – *Bisse, Túrony, Csarnóta / mind a három egyforma* (Bisse). Itt is szomszédos községekről van szó. Régen egyutcás települések voltak. A lakosság református vallású. A vidék a Hegyföld része. – *Elindult Egrögy, utána Kárász / csetlik botlik Vékény, hasra esött Szász. / Lēbabázott Császa, Máza komája / Izmény a babája* [=bábája?] Falusoroló a Völgységéből. A Völgység falvai Magyaregregytől indulva úgy következnek egymás után, ahogy a rigmusban olvasható. A völgységi magyarságnak régtől fogva erős táji (kistáji) tudata van. A szomszédos (hegyháti) községek is tisztelték s ma is tisztelik a *vőccségieket*.¹⁹

vallási ellentét: *bikali lutrányosok* [lutheránusok = evagélikusok]. Így emlegették a bikaliakat a mocsoládiak, ha bosszantani akarták őket (Alsómocsolád). – *A bogádi vastag nyakú kálomisták* 'bogádi reformátusok' és *A pápistát Isten hozta, / a kálomistát kánya f...ta* (Ózdfalu, Bogádmindszent).

a település neve: *Bicsérd kisbicska, Nagybicsérd nagybicska.* Mert a község a török hódoltság után kettészakadt (Bicsérd, BMFN I, 849).

¹⁹ PESTI JÁNOS: Egy régi falusoroló a Völgységéből. In: Magyaregregy vonzásában. Szerk. PÁLL LAJOS. Magyaregregy. 2007, 218-225; SOLYMÁR IMRE: Három etnikum falucsúfolói a Völgységben. Budapest, 1982. 5-7.

a falu egykor „divatos” személynevei: *regöneyei Joskók* 'mert Regenyében sok József (*Joskó*, *Jóska*) nevű volt)', *pellérdi Bandërok*, *regöneyei Bandërok* 'mert a két faluban sok volt az *András* (*Andër* ~ *Bandër*)'

valóságos esemény, botrányos történet: *Kássádon* (ma *Kásád*) *a papucsot káposztávā főzték.* (*Kásád*)

mulatságos esemény: *A kákicsiak polozsnára harangoztak, mert az eresz alatt durrogni kezdtek a záptojások* (*Kákics*); *Ez a Horkán szép helön van / körös-körü berökkel van. / Ladikba hozik a papot, / ugy tartik a vasárnapot.* Harkány környékét régen gyakran elöntötte az árvíz. Ilyenkor ladikban hozták a miséző papot (*Márfa*); *gilvánfai kutyaékelők.* *Gilvánfán* egy gyakran elkóborló kutya nyakába koloncot tettek ezzel a felirattal: „Eddig Gilvánfa tartott el, ezután tartson el Páprád!” A kutyát a mezőn meglátta egy pásztorfiú, és felkiáltott: „*Ott fut az ékelt kutya!*”

meseszerű, irreális történet: *A szűriek kötélén fölhúzták a bikát templomtoronyba, hogy legelné le az ott kinőtt füvet* (*Szür*, *Mohács*); *a gyűdi templomtolók; a hirdi templomtolók* (*Bogád*) Két monda témája a *templomtolás*.²⁰ A mondák szerint a hirdiek és a máriagyűdiek odébb tolták templomukat, mert az nem jó helyen volt. A történetnek az lehetett a valóságalapja, mintegy mintája, hogy a kiscsányiak 1754-ben gróf Batthyány Lajos engedélyével a mai falu, Csányoszró helyére vontatták a mocsárral körülvett szigetről fátemplomukat (BMFN II, 677). – ZENTAI TÜNDE szerint a 17. században a baranyai községekben még zömében faházak épültek, és csak később kezdtek kőépületeket emelni.²¹ Fátemplom állt Szalatnak község határában is. Erről tanúskodik a *Fatemplom ~ Kirchhölzer dülő* neve (BMFN I, 136).

viseletről: *szapárcái kötényösök* 'mert a férfiak is kötényt hordtak' (*Cún*, *Szaporca*); *zsérgáni*, ezt mondták a drávasztáriaiak a drávakeresztúriakra, mert az utóbbiak tarka öltözetben jártak.

dicséret, elismerés: *Piski a világ közepi* (*Drávapiski*); *Szatina a világ közepe* (*Szatina*); *szép lány nevelő Nagyharsány* (*Nagyharsány*). – Ezek faludicsérők.

Megemlíthetjük, hogy a falucsúfolók létrejöttében ezek az érzelmi momentumok kaphattak nagyobb szerepet: a) bosszantás, bántás; b) a visszavágás, törlesztés a csúfolkodók szóbeli megleckéztetésével; c) az irigykedés; d) a dicséret szándéka, sokszor elfogultsággal párosulva.

A csúfolódás intenzitása szerint a falucsúfoló lehet: a) különösebben nem bántó, sőt finoman szellemes b) bántó, sértő tartalmú c) igen goromba d) durva, közönséges.

Módszertani megjegyzések:

A falucsúfolók tárgyalását érdemes összekötni a népetimológias névmagyarázatokkal.

A falucsúfolók szerepét talán jobban megértik a tanulók, ha a téma megbeszélésekor szóba hozzuk a személyek nevéhez kötődő ragadványnevek kialakulását, típusait is. (L. a 7. sz. mellékletben a *Falucsúfolók és ragadványnevek* című feladatokat!)

10. A földrajzi nevekhez kapcsolódó népmondák, mondatöredékek és valóság tartalmú történetek

²⁰ PESTI JÁNOS: Az ördög szántotta hegy. Pécs, 2002. 411.

²¹ ZENTAI TÜNDE: Domus rusticae Baranyaienses. A baranyai parasztházak változása a 18. században. A Magyar Népi Építészet Archivum Kiadványai 3. Szentendre, 1989.

A földrajzi nevek jelentését, történelmi háttérét magyarázó népmondák (főleg az eredetmondák) névtani és helyismereti szempontból egyaránt fontosak számunkra. A mondaszövegek mint folklóralkotások az irodalmi, esztétikai, műfajelméleti tudnivalókon szemléltetésén túl alkalmasak arra is, hogy elemzésükkel nyelvtörténeti, dialektológiai és művelődéstörténeti ismeretekhez jussanak a tanulók. A Komplex tanulmányi nap programjában évek óta szerepel a pécsi és baranyai nevezetes helyek mondáinak feldolgozása a tanulók önálló kutató-alkotó munkájára számítva.

A történelmi mondák szövegei azért fontosak, mert emléket állítanak történelmi nagy alakjainak, és felidéznek a korábbi korok baranyai eseményeit. Viszonylag gazdag megyénkben az Árpád-házi királyok személyéhez fűződő mondakör. *Szent István, Szent László, II. (Vak) Béla* emléke, neve még a baranyai helynevekben is fennmaradt mind a mai napig.²²

Mátyás király a baranyai folklór kiemelkedő hőse. Róla szól a legtöbb monda. Ezeknek fő motívuma: *Mátyás* igazságossága, okossága, bölcsessége, jó humora.

A török elleni harcok, a hódoltság idejének küzdelmei ugyancsak mély nyomokat hagytak a baranyai nép emlékezetében. A szigetvári mondákat olvasva szinte filmszerűen peregnek előttünk a várépítő és a várvédő harcok eseményei. A török pusztítás méreteit jól érzékeltetik azok az elbeszélések, mondatöredékek, amelyek az ormánsági falvak lakóinak szakadatlan menekülését-vándorlását örökítették meg; és azok is, amelyekben faluhelyekről (pusztafalukról), egykori várakról van szó. (*Az ördögszántotta hegy* c. kötetben a 4-6., 9-15., 18., 33., 43-46. sz. szöveg!)

A mondákon kívül – részben órakeretben, részben más formában – megismertettük tanulóinkkal Baranya megye fontosabb történelmi eseményeinek irodalmát. Ezek a szövegek korabeli leírásokon alapuló újrafeldolgozások, amelyek rendkívül olvasmányos formában idézik fel a mohácsi csatával (1526), Pécs visszafoglalásával (1686) és a második mohácsi csatával (villányi–nagyharsányi csatával) kapcsolatos eseményeket.²³ Az említett eseményeknek igen sok helynévi vonatkozása van. Pécssett a *Petreszelyem-forrás*, a *Sturm-gasse*, a *Danzgässl*; Mohácson a *Török-domb*, *Földvár*, *Csele-patak*; Villányban a *Jammertal* stb.

Pécs és Baranya megye törökkori helynevei csak kis számban maradtak fenn.²⁴ Ennek az lehet az oka, hogy a törökök különösképpen nem foglalkoztak a határrészek művelésével; így ezeknek nevet sem igen adtak. Néhány pécsi helynévhez mégis érdekes történet fűződik. Ezek a nevek: a *Tettye*, *Basamalom* (P. sz.: A basák egykori mulatóhelye.), a *Szamárkút*, a Havi-hegy török nevének: *Bajraktir* (népetimológiával: *Bajraktár*), az *Omer aga utca*, *Ali effendi utca*, *Martalóc utca*, *Beri basa csesméje* 'Beri basa forráskútja', ebből népetimológiával > *Piricsesma* > *Piricsizma* > ma: *Kispiricsizma* és *Nagypiricsizma* (városrésznevek), *Gázi Kászim pasa dzsámija*, *Jakováli Hasszán pasa dzsámija*, *Idrisz baba türbéje*, a *Kádi csorgója* (kis csorgó kút volt a 16. században a Fő téren), *Török fürdő*, *Fürdő utca* stb.

²² PESTI JÁNOS: *Az ördögszántotta hegy*. Pécs, 2002.

²³ Belgrádtól Mohácsig (Szerk.: SZITA LÁSZLÓ) Pécs, 1989. 43-61; PESTI JÁNOS: *Az ördögszántotta hegy*. Pécs, 2002. 97-100.

²⁴ SZABÓ JÓZSEF: *A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben*. Szeged, 2008. 167-183; REUTER CAMILLO: *A török hódoltság emléke a baranyai helynevekben*. (In: *Szigetvári emlékkönyv 1566-1966*. Budapest, 1966. 104-107; PESTI JÁNOS: *A török idők emlékei a baranyai mondákban*. (In: *Az ördögszántotta hegy*. Pécs, 2002. 83-96.

A címben jelzett téma módszertani tanulságait a 2002-ben közzétett írásomban foglaltam össze.²⁵

11. Természetföldrajzi sajátosságok a baranyai helynevekben

A határrésznevek (dűlőnevek, hegyek, vizek neve stb.) Baranyában is pontosan megnevezik az egyes helyek geográfiai (domborzati, vízrajzi és más) jellegzetességeit. Ennek szemléltetésére kis összeállítást készítettem Hosszúhetény község határrészneveiből. (L. a 2. sz. mellékletben *Geográfiai és más jellegzetességekre utaló nevek Hosszúhetény helynévanyagában* címmel!)

Az összeállítás adataiból kitűnik, hogy a Keleti-Mecsek szép fekvésű községében rendkívül változatosak a domborzati viszonyok. Különlegesek a nevekben szereplő földrajzi köznevek is: *hágó*, *mál* 'oldal' *csurgó* ~ *csorgó* 'kis forráskút' *kerék* 'erdő', *ág* 'gödör', *part*, *lap*, *hegyelő*, *séd*, *lik* 'lyuk, gödör', *szállás*, *parlag* stb.

Módszertani megjegyzés:

A Komplex tanulmányi nap programjában szerepel a címben említett téma is. Segítségünkkel a földrajz és biológia szakos kollégák állítják össze a helyszíni megfigyelések feladatait. Felhasznált forrásaik: a BMFN adattári részéből egy-egy község neveinek ide tartozó érdekességei, a BARANYA CD-rom megfelelő fejezete és a *Baranya* c. monográfia. Pécs, 1958.

12. A helynevek gazdálkodás- és ipartörténeti vonatkozásai

A BMFN adattára alapján a határrésznevek (dűlőnevek) után álló rövidítések segítségével vizsgálhatjuk az egyes helyek jelenlegi művelési formáját, ill. a művelési ágban az idők során végbement változásokat. Például *Kékesd* 35. neve a *Csörge-rét: Csörge*. A szögletes zárójelben levő adatokból kitűnik, hogy az 1973-as állapot szerint a hely sík terület, és egy része halastó, rét, szántó, erdő. Korábban itt csak rét volt. *Csörge* nevét a rajta átfolyó *Csörge* nevű vízfolyásról kapta.

Mezőgazdasági haszonnövények neve Baranyában főleg azokban a külterületi nevekben (dűlőnevekben) fordulnak elő, amelyek huzamosabb ideig ugyanarra a helyre vonatkoznak. A falu és az öntözésre használható vízfolyás közelsége határozta meg, hogy a konyakertnek használt *Káposztáskertek*, a napi zöldsztakarmányt termő *Lucërnások*, *Feneresek*, *Kendërföldek* helye évek óta változatlan maradt. Ezek a nevek nagy számban fordulnak elő a BMFN-ben. És a 20. század elején még ritkaság számba menő új növényfajták nevével is alakultak új dűlőnevek: *Hajdina-föld*, *Hajdina* ~ *Hajdëna-dűlő*, *Dinnye-föld*, *Dinnyés* stb. Meglepőnek tűnik, hogy a gabonafélék nevéből viszont csak pár helynév jött létre Baranyában. Ennek az a magyarázata, hogy a vetésforgó alkalmazása miatt a *búza*, *rozs*, *árpa*, *zab* és a *kukorica* vetésterülete évenként változott. Ezért ezek a növénynevek csak igen kis számban fordulnak elő a baranyai helynevek adattárában.

A fanevek közül Baranyában az *akác*, *hárs*, *cser*, *bükk*, *tölgy*, *nyár* szóval alkották a legtöbb határrésznevet (erdőnevet): *Akácós* ~ *Agárcás*, *Hársas* ~ *Hársos*, *Cser-oldal*, *Bükkös*, *Bükk alja* stb. A községek tulajdonában levő erdőket a legeltetési és erdőgazdálkodási társulások

²⁵ PESTINÉ HARCOS VERONIKA: Baranyai népmondák a z internet myEurope programjában. In: IV. Dialektológiai szimpozion. Szombathely, 2002. 229-234.

telepítették, gondozták. Az urasági (uradalmi) állami, egyház tulajdonú erdőkbe régen a falvak lakóinak tilos volt bemenni. Ezért ezek ezt a nevet kapták: *Tilalmas-erdő* ~ *Tilámos* 'Tilalmas'. Az erdők egy részét a 19. században kiirtották. Helyükön jöttek létre Baranyában az ún. „irtásfalvak” (Pl. *Gorica, Kán, Németegregy*). Érdekes, hogy az erdő neve több helyütt megmaradt akkor is, ha az erdő fáit kivágták. Alsómocsoládon a *Hársos* és a *Cser-oldal* nevű határrészek szántóföldek. Itt kell megemlítenem, hogy a BMFN adattára lehetővé teszi a községek határrészeinek művelési ágában végbement változások tanulmányozását. A mai és a korábbi állapotok egybevetésével (akár 300 évre visszamenőleg) végigkísérhetjük a változás egymást követő fázisait, fokozatait. A BMNF így nagy segítséget nyújt az agrártörténeti és növényföldrajzi kutatásokhoz is. Jól használható tanulmány ebben a témakörben REUTER CAMILLO munkája: *Történeti adatok az Árpád-kori Baranya megye növényföldrajzához*. Budapest, 1963. Ebben a szerző a Baranyában egykor honos összes fafajta nevét és előfordulási helyét felsorolta határrészneveket (erdőneveket) is említve.

A vízszabályozások következtében jelentősen megváltozott az Ormánság Dráva közeli területein a gazdálkodás. A vízjárta berkek lecsapolása után nőtt a rétek, erdők, szántók területe; ám egyúttal csökkent a halászó helyek száma. A természetbe való beavatkozás nem mindenütt járt sikerrel.²⁶ A Dráva kanyargós részeinek „levágásával” holtágak alakultak ki. Ezeket a belső vízállásokat fokok nyitásával-zárásával alkalmassá tették halivadékok befogadására, öntözésre és kenderáztatásra. A folyó szabályozása nagy áldozattal valósult meg. P. Sz.: „*Vejtí rév*, melly nevezetes azon szomorú eseményről, hogy itt 1830-ik évben a Dráva rendezése alkalmával egyszerre mintegy 300 ember a Drávába süllyedt.” Adatközlőink arra emlékeztek még 1973-ban is, hogy itt hetvenen haltak meg 1830-ban (BMFN II, 881).

A drávai *dudusmalmok* és *kerepesmalmok* történetét KOVÁCS SÁNDOR örökölte meg az utókor számára.²⁷ A 20. század elején még a Dráva két partja között a *röpülő*(repülő)nek nevezett tutajyszerű vízi járművel vitték át a gabonát, jószágot a túlpartra (OrmSz. 456-67).

Ma már szinte hihetetlen, hogy a folyó hosszában emberek vontatta tutajokon szállították a 19. század végén az ormánsági gabonát Ausztriába, ahonnan – visszaútban – ipari termékek érkeztek Baranyába. Erről az emberfeletti munkáról ugyancsak KOVÁCS SÁNDOR írt érdekes tanulmányt.²⁸ Ipartörténeti kuriózumnak számít az, hogy 1817-ben a Dráván bocsátották vízre az első magyar gőzhajót, amelyet Bernhard Antal épített Sellyén.

Igen sok adat van a BMFN-ben Baranya megye korábbi és jelenkori ipartörténetéhez. *Óbánya* (*Alte Glasshütte*) és *Újbánya* (*Neu Glasshütte*) névadói azok az üveghuták voltak, amelyek 1760 körül itt már működtek, s amelyeknek romjaiból, helyreállított falaiból ma is látni részleteket. LANG ÁDÁM írja hivatkozott munkájában: „A Kelet-Mecsek hegyei közt, Pécsvárad, Mecseknádasd és Hosszúhetény erdejében, a Pécsvárad Apátság és a Pécsi Püspökség birtokán több mint száz éven keresztül folyt üvegyártás. Német-és csehföldtől érkeztek munkások, [s] a 17. század végétől a 19. század elejéig négy üvegekészítő műhelyben,

²⁶ ANDRÁSFALVY BERTALAN: „Baranya megye földrajzi nevei” és a néprajz. In: Helynévi adattáraink a tudományos kutatás szolgálatában. Pécs, 1988. 34-38; KISS GÉZA: Történelem a földrajzi nevekben. In: Helynévi adattáraink a tudományos kutatás szolgálatában. Pécs, 1988. 38-45.

²⁷ KOVÁCS SÁNDOR: Drávai malmok és molnárok a XIX. században. In: Kovács Sándor emlékére. Dráwapalkonya, Pécs 2003. 36-60. és Ház és Ember V. (1989) 185-196; DALLOS NÁNDOR: A hosszúhetényi malmok. Hosszúhetényi Honismereti Füzetek 4. Hosszúhetény, 2004. 25 -32; BMFN I, 581-589.

²⁸ KOVÁCS SÁNDOR: A drávai hajósok élete a XIX. században. In: Kovács Sándor emlékére. Dráwapalkonya, Pécs 2003. 13-35; JPMÉ 33 (1989): 211-212.

azaz hutában olvasztottak és fűjtak üveget. [...] Legkorábban a pécsváradi uradalom üveghutája épült fel a Réka-patak völgyében. [...] Röviddel felhagyása után létesült az első püspöki üvegcsűr a nádasi erdőben, [majd másik kettő létesült] a szomszédos Hosszúhetény határában. Amint a huta felemésztette a környező erdőt, a termelés újonnan felállított üzemben, fában gazdag területen folyt tovább. – A Pécsi Püspökség üveghutái körül irtástelepülések jöttek létre: legelőbb *Óbánya*, majd *Kisújbánya*, végül pedig *Üveg Bánya Szállás*”.²⁹ Óbánya mai határában *Pusztabánya* a neve annak az erdőrésznek, ahol egykor üvegolvasztó és hutatelepülés létezett. A *Réka-völgy* másik neve: *Pusztabánya Völgy* volt 1778-ban. A fent említett időben (17-19. század) az *üveghuta*, *huta* szavak megfelelői ezek voltak: *üvegbánya*, *üvegcsűr*, *üvegesház*, *üvegolvasztó*, *üvegekészítő műhely*.

A régi kővágó (kőfaragó) mesterek emlékét őrzi a *Kővágószőlős* és a *Kővágótöttös* helységnev. Az itt faragott malomkövek megyszerte és a távolabbi vidékeken, például Szlavóniában is kelendők voltak még a 19. században.

Aranybányászatra emlékeztetnek ezek a nevek: *Aranybánya-gödör* (Kárász), *Aranybánya* (Magyaregregy).

A vasércbányászatnak is vannak hagyományai megyénkben, hiszen Magyaregregyen létezett *Vasbánya*. *Vasas* község (ma Pécs városrésze) pedig a pécsváradi apátság alapítólevelében „*tributari ferri*” néven említett *vasasoktól* (vasbányászokról és vasolvasztókról) kapta nevét. Nemrég találták meg a régészek Vasason a vasolvasztásra utaló nyomokat, leleteket.³⁰

Sok névemléke van Pécsen és környékén (Szabolcson, Vasason, Komlón) a mecseki szénbányászatnak. A bányatelkek és aknák helyére és nevére még sokan emlékeznek, különösen azok, akik a bányákban dolgoztak. Ma is élő nevek: *András-akna*, *István-akna*, *Széchenyi-akna*, *Bányavasút*, *Szénispán útja*, *Jószerecsét tér* stb.

Érdekes mondák fűződnek a pécsi bányászat helyszíneihez (*Égett-hegy*, *Istenáldás-völgy*, *Lámpás-völgy*, *Dömörkapu* stb.).³¹

Pécsen ipari tevékenységre utalnak ezek a helynevek: *Mézkemence utca*, *Téglaház utca*, *Sörgyár utca*, *Gyár utca*, *Felső-malom utca*, *Alsó-malom utca*, *Hengermalom utca*, *Cserző köz*, *Dohánygyár utca* stb. A régi nevek közül a *Papírmalom utca*, a *Lőpormalom utca*, a *Salétromház*, a *Harangöntő utca* stb.³²

A népi kismesterségek között Baranyában a fazekasságnak egykor jelentős szerepe volt. Munkájukra utalnak ezek a helynevek: *Fazék-gödör*, *Agyaggödör*.

Az iparra utaló neveket nehéz felismerni akkor, ha hiányos az adattárakban szereplő nevek minősítése, értelmezése. Például a bakonyai *Cönögető* ~ *Cinegető* név szóalakja nem mutatja, hogy a név által jelölt helyen egykor szénégetéssel foglalkoztak. Vagy a gerényesi *Pesfő* ~ *Pesfője* név is gondot jelenthet, mert elhomályosult ez a jelentése ’mészkemence fölötti

²⁹ LANG ÁDÁM: Üveghuták a Kelet-Mecsekben, Pécs, 2008.

³⁰ PESTI JÁNOS: Pécs utcanevei (1554-2004). Megjelenik: 2011-ben; PESTI JÁNOS: Pécs földrajzi neveinek eredete, Pécs, 2004.

³¹ Rejtett kincsek nyomában. Közreadta: VARGHA KÁROLY, RÓNAI BÉLA és MUSZTY LÁSZLÓ. Pécs, 1991. 173, 207; PESTI JÁNOS: Az ördögszántotta hegy. Pécs, 2002. 618-621. sz. szöveg

³² PESTI JÁNOS: Ipartörténeti vonatkozások Baranya megye földrajzi neveiben. In: kutatások a gazdasági és társadalmi élet szolgálatában. Szerk.: BABICS ANDRÁS. Szekszárd, 1976. 151-157; LANG ÁDÁM: Üveghuták a Kelet-Mecsekben, Pécs, 2008; LOVÁSZ GYÖRGY: Természettudományok a földrajzi nevekben. In: Helynévi adattáraink. Pécs, 1988. 56-57.

terület'. A csányoszrói *Hamvas-erdő* fáai nem voltak hamvasak! Ott az erdők fáiból hamuzsirt égettek üveggyártás céljaira.

Egy-egy település határrészei, utcái, terei, épületei, udvarai alkotják összességükben azokat a helyszíneket, ahol az adott időpontban (év, hó, nap) a valóságos események, történések végbementek vagy éppen a jelenben zajlanak.

Ha történelmi regényt vagy akár mai riportot olvasunk, az író utalásai alapján, meg a saját fantáziánk segítségével szoktuk – gondolatban – „megrajzolni”, képi formában elképzelni azt a környezetet (miliőt), amelyben az írásmű szereplői élnek, cselekszenek, dolgoznak, gondjaikkal küszködnek vagy éppen szórakoznak.

Sajnos, a jelenkori események résztvevőinek, a történelem formálóinak (sokszor elszenvedőinek), az ún. „kisembereknek” a mindennapi életéről kevés megbízható és hiteles forrásunk van.³³ Arról sem tudunk sokat, hogy milyen volt régebben közvetlen környezetünk faluképi, ill. városképi arculata. Ezt a hiányt pótolják azok az újabb monográfiák, amelyek Pécs város utcáinak, tereinek, épületeinek történetét tárják az olvasók elé.³⁴ Ezeket a munkákat érdemes lenne hasznosítani a helytörténet oktatásában. Az ötletadás szándékával a Függelék 7. számú mellékletében (*Utca, terek, épületek Pécsen* cím alatt) gyűjtöttem össze azokat a feladatokat, amelyek elősegíthetik e témakör színesebb, eredményesebb tanítását.

Módszertani megjegyzés:

Természetesen gondolni kell arra, hogy a tanulók elsősorban lakóhelyük ipartörténetéhez gyűjtenek szívesebben adatokat. Szorgalmazni kell, hogy a BMFN adatain kívül tanulmányozzák az ide tartozó különböző forrásokat is.

A 8. sz. melléklet feladataival önálló kutatómunkára serkentjük tanulóinkat; a gyűjtött adatok felhasználásával és kiegészítésével pedig elősegítjük kreatív képességeik fejlődését.

13. Régészet és névtan

A helynévi adattárak névadatai jól hasznosíthatók a régészeti kutatásokban. Ezért a potenciális régészeti lelőhelyek megnevezőit, jelölőit felvették a régészeti topográfiákba. Régóta tudjuk, hogy a *Faluhegy*, *Pusztatemplom*, *Pusztaszentegyház* határrész nem véletlenül kapta nevét. Ezeken a helyeken érdemes régészeti kutatást kezdeni. Példaként említem, hogy PAPP LÁSZLÓ 1959-ben a *Török-domb*, *Török-halom*, *Császár dombja*, *Fekete-kapu* nevek alapján, valamint a csatahely területét jól ismerő adatközlő (SZÜCS JÓZSEF) kalauzolásával találta meg a mohácsi csata (1526) tömegsírait.³⁵ 1963-ban Alsómocsoládon földmunkák során a *Pusztatemplom* és a *Szentkút* nevű helyek közelében vaskori település nyomai kerültek elő.

A BMFN-ben 9 *Pusztaszentegyház*, 6 *Pusztatemplom* és 8 *Pusztafalu* név szerepel; és e nevek mellett a Névmutatóban még sok *Puszt*- előtagú név olvasható (BMFN II, 1183-84).

³³ Emléklül hagyom – Önéletírások. (Szerk.: HOPPÁL MIHÁLY, KÜLLÖS IMOLA, MANGA JÁNOS) Budapest, 1974; BERÉNYI ANDRÁS: Nagy Rozália a nevem. (Szerk.: HOPPÁL MIHÁLY) Budapest, 1975.

³⁴ MADAS JÓZSEF: A pécsi Budai-külváros telkei, házai és utcái. Adatgyűjtemény. Pécs, 1985; B. HORVÁTH CSILLA: Az Irányi Dániel (Búza) tér történetéhez. A harangöntő műhely és környéke. (In: *Utca, terek, épületek Pécsen*. Szerk.: Márfi Attila. A BML Évkönyve. 2010.105-120; GÁL ÉVA: Adatok a Felsőmalom utca történetéhez. (In: A BML Évkönyve 2010. Szerk.: MÁRFI ATTILA. 123-133; PESTI JÁNOS: Pécs utca nevei (1554-2004). Megjelenik Pécsen 2011-ben.

³⁵ PAPP LÁSZLÓ: A mohácsi csatahely kutatása. In: A Janus Pannonius Múzeum 1960. évi évkönyve. 197-253.

A régészeti leleteknek még akkor is roppant nagy a jelentőségük, ha szórványosan kerülnek elő. Kővágószőlős határában, az *Istár* nevű dűlőben (BMFN I, 674) találták meg a *Sopianae – Valcum* (Fenekpuszta) – *Savaria* irányú római út alapjait. A szomszédos Bodán az *Őr-hegy* nevű hely alatt vezetett ez az út – a Zselicen át – *Savaria* felé (BMFN I, 642).

A BMFN helynevei között sok név utal egykori település nyomára. Ezek a nevek történészeink számára éppen olyan fontosak, mint a helyekre vonatkozó írásos források. A BMFN adatai alapján írt nemrég ENGEL PÁL monográfiát az eltűnt dél-baranyai helységek történetéről. SZAKÁLY FERENC szerint a 16-17. század között – a török betörések nyomán – 154 település vált lakatlanná.³⁶ Az 1687 után kezdődő betelepítések során alakult ki a soknemzetiségű Baranya.

Módszertani megjegyzések: Tanulóinkat – életkori sajátosságokból következően – nem nagyon érdekli a régészet és a névtan kapcsolata. Mégis örömmel tapasztaltam, hogy a tanulmányútjaink során szívesen hallgatták a régészeti szempontból nevezetes helyek történetének ismertetését. Például Rózsafa határában buszunk megállt a *Tinódi-dűlő* közelében, és ott elmondtam, hogy az 1800-as években állt még ezen a helyen *Tinódi Lantos Sebestyén édesapjának háza*. A Harsányi-hegy lábánál egyik tanuló beszámolt arról, hogy Nagyarsány mellett *római kori villa* nyomaira bukkantak. Az épületnek őrhely szerepe is lehetett, mert itt haladt át a Mursa (Eszék) – *Sopianae* irányú hadiút.

Az érdeklődőbb tanulók figyelmébe ajánlottam BÁNDI GÁBORnak a baranyai régészeti lelőhelyekről szóló kiváló monográfiáját.³⁷

14. Névhangulat a hely- és személynevekben

Neveinkhez a jelentésen kívül hangulati érték is társul. Lényegében minden névnek van valamilyen hangulati értéke.

A minősítéseinkben használható értékskála elején vannak a pozitív hangulatú nevek (*Viola u., Liliom u., Boldogság Háza, Harangszó u., Csöpp u., Derűs u., Remény u., Szív u. – Hajnal Viola, Ligeti Rózsa* stb.); azok a nevek, amelyek jelentésük, valamint helyi vagy személyi vonatkozásaik szerint is számunkra szépek, kedvesek. A skála végére kerülnek a negatív hangulatú nevek (*Lopós Kis József* 'mert szeret lopni', *Gugyerák Mihály, Kropék Krisztián, Börcsök György – Köpködő, Dühöngő, Döghányó-dűlő, Akasztó-domb, Segg-domb, Gatyaszár u.* stb.); azok a nevek, amelyek jelentésük és valóságvontkozásuk szerint nem szép neveknek minősülnek. Az utóbbiak között lehetnek akár durva, sértő nevek is. A gúnyolódást kifejező személynevek (ragadványnevek) egy része ebbe a csoportba tartozik.

Az értékskála közepén helyezhetők el a közömbös hangulatú (neutralizált) nevek; azok a nevek, amelyeknek nincs különösebb és feltűnően végletes hangulata. Ilyen nevek: *Vasút u., Megye u., Gyár u., Jakab-hegy, Misina, Mecsek, Pécsi-víz, Dráva* stb. Baranya megye helynevei közül ehhez a névtípushoz tartozik a legtöbb név.

A nevek hangulati értékét nehéz megállapítani, mert ki-ki a maga „névízlése” szerint dönt abban, hogy neki tetszik vagy nem tetszik egy-egy név.

³⁶ SZAKÁLY FERENC: Baranya megye hódoltsági történetének kutatási feladatairól. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. (Szerk.: SZITA LÁSZLÓ). Pécs, 1993. 19; REUTER CAMILLO: Gyűjtés Baranya középkori településtörténeti adattárához. In: Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XIV-XV. (1969-1970); REUTER CAMILLO: Földrajzinév-gyűjtések a Baranyában végzendő régészeti és településtörténeti kutatások szolgálatában. (In: a pécsi JPM évkönyve 1964. Pécs 1965. 225-238.

³⁷ BÁNDI GÁBOR: Baranya megye története az őskortól a honfoglalás koráig. Pécs, 1979.

Számítanunk kell arra, hogy időközben változhat a nevekhez fűződő hangulati érték. Erre a jelenségre sok példát tudunk említeni a pécsi utcanevek adattárából.³⁸ Ha az utcanev konnotációja már zavaró volt (a névhez asszociálódó gúnyolódás miatt), névváltoztatásra került sor. Ezért változtatták meg Pécsen a *Josaphat völgye* nevet *Krumpli-völgy*, később *Kálvária utca* névre. – 1864-ben a kocsmáiról elhíresült *Schneidergasse* a *Kígyó utca* nevet kapta. Mivel a névcsere sem javított az utcanev és az utcában lakók megítélésén, 1912-ben újabb névváltoztatás történt. A *Kígyó utca* helyébe került mai név, a *Tímár utca* csak azért maradhatott makulátlan, mert időközben a „kortszmák” s velük a dorbézolók odébb költöztek. Nemrég Pécsen a névadó hatóság megszüntette a *Döghányó dűlő* nevet, mert az ott lakók a nevet durvának találták. A *Káposztásvölgyi út* környékén lakók ugyancsak névváltoztatást kértek, mert ezzel a névvel gyakran bosszantották őket a borbálatelepiek.

Családnév-változtatásra akkor kerül sor, ha a név viselője nincs megelégedve nevének hangzásával vagy a hozzá kötődő névhangulattal. Az utcanevek és keresztnévek kiválasztásakor, tervezésekor sokféle szempontot kell figyelembe vennünk.³⁹

A tulajdonnevek tanításakor mindig szóba hozom a keresztnévadás nyelvi, esztétikai követelményeit. A téma tanulmányozásához szívesen ajánlom tanulóinknak: LADÓ JÁNOS *Magyar utónévkönyv* (Budapest, 1971.), valamint FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT *Keresztnévek enciklopédiája* (Budapest, 2009) című munkákat.

Módszertani megjegyzések: Örömmel tapasztaltam, hogy tanulóink mindig szívesen vettek részt a névhangulat kérdéseit megvitató beszélgetésekben. Megtanulták, miként lehet értelmes véleményt formálni a névhangulat gyakorlati vonatkozásairól. (L. a 7. sz. mellékletet!)

Jól segíti a „névízés” formálását, ha a tanulók – tanári irányítással – használható ismereteket szereznek a névadás esztétikai, nyelvi követelményeiről.

15. Vallás- és egyháztörténethez köthető helynevek

Baranyában nem csak a helységek kaphattak patrocíniumi nevet. Pécsen szentisztelet alapján adtak nevet a korai középkorban templomoknak, kápolnáknak, kolostoroknak és oltároknak (*Szent Péter székesegyház, Szent Bertalan templom, Mindenszentek temploma, Szent Tamás kolostor, Ferences kolostor, Domonkos kolostor* stb.), majd a 16. század közepén néhány utca (*Szent Mária u., Szent Ferenc u.*) – metonimikus névadással – ugyancsak patrónusról kapta nevét.

1687-1777 között (a németek betelepődését követően) jöttek létre Pécsen az új magyar-német párhuzamos nevek (*Mária u. – Mariahilfgasse, József u. – Josephgasse, Sebestyén u. – Sebastiangasse* stb.), amelyek az akkori lakosság vallásos érzületére utalnak. 1698-ban a várost pusztító járványok után az életben maradottak fogadalomból építették a *Havi-hegyi kápolnát*, majd 1713-ban úgy döntött a magisztrátus, hogy *Szentháromság-szobrot* állíttat a Főtéren, a mai Széchenyi téren. A későbbi járványok hatására a lakosság új patrónusokat keresett a régiék mellé, s a 18. század elején bontakozott ki *Szent Sebestyén, Szent Rókus, Xavéri Szent Ferenc, Gonzági Alajos* és *Szent Rozália* kultusza. Szobrokat állítottak tiszteletükre, utcákat neveztek el róluk. A mai *Rókus-dombon* pedig az 1696-ban létesített betegelhárító (*lazarethum*) közelében kápolnává alakították át *Idrisz baba türbójét*, és azt

³⁸ PESTI JÁNOS: Pécs utcanevei (1554-2004). Megjelenik: 2011-ben. 118-119; REUTER CAMILLO: Humoros névtudomány. In: Névtani Értesítő 1983. 8. sz. 160-163.

³⁹ LADÓ JÁNOS: Magyar utónévkönyv. Budapest, 1971. 6-14.

*Szent Rókus*ról nevezték el. A járvány elmúlásának emlékezetére *Rókus* napját ünnepként szentelték meg, és körmenetben vonultak a kápolnához. Mivel a *Rókus-domb* akkor a *gyűdi* (máriagyűdi) búcsújáró helyre emlékeztette a pécsieket, a környéket *Kis-Gyűdnek* nevezték. Ma is ez a neve. Az sem lehet véletlen, hogy a Rókus-domb közelében épült fel az ugyancsak „pestises szent”-ről elnevezett *Xavér templom* a *Xavér utcában*. Valóságos metonímialáncolat alakult ki: *Szent Rókus tisztelete* alapján > *Szent Rókus kápolna* > *Rókus-domb*, ahol a kápolna áll > *Rókus-forrás* ~ *Rókus-kút* a Rókus-dombon > az ide vezető utca neve: *Rókus utca*. – A törökök által 1686-ban felgyújtott városrész két újjáépített utcáját (*Ráfael utca* – *Rafaelgasse*, *Gábor utca* – *Gabrielgasse*) 1804-ben arkangyalok oltalmába ajánlották. A várfalon kívül épült *Vince utca* és *Mihály utca* ugyancsak szentekről kapta nevét. A tűzoltók védszentjének, *Szent Flóriánnak* nevét viseli a *Flórián tér*, a *Kis-Flórián utca*, a *Nagy-Flórián utca* és *Szent Borbálának*, a bányászok védőszentjének nevét a *Borbálatelep* városrészünk.⁴⁰

Módszertani megjegyzések: A fenti adatok azt bizonyítják, hogy a helynevekhez fűződő egyháztörténeti vonatkozások hátterét nehéz feltárni. Mivel az ide tartozó nevek szinte egymást is magyarázzák, feltétlenül törekedni kell a névbokrok összetartozandóságának megértésére, megértetésére.

A témakörnek ma már jelentős irodalma van. Legjobban TIMÁR GYÖRGY idézett tanulmányaira és BÁLINT SÁNDOR *Ünnepi kalendárium* című könyvére tudtam támaszkodni felkészülésem során.

16. Nyelvtörténeti értékű köznévi elemek a baranyai helynevekben

Mínthogy helyneveink lényeges tulajdonsága bizonyos konzervativizmus, a relatív állandóság, hangalakjukban és jelentésükben sok nyelvi archaizmust őriznek. A külterületi tájrészletek (dűlők, erdők, vízfolyások stb.) összetétellel alakult nevei között sok olyan név van, amelyben az utótag nem köznyelvi alakban, jelentésben fordul elő. Mivel tájszók (*döngör*, *limbus*, *csepőtés*, *fűhenyös*, *póznás* stb.) is vannak köztük, jelentésüket a fiatalok ma már alig értik. Ezért hasznosnak látszott, hogy a különleges hangzású és elhomályosult jelentésű földrajzi köznevekből kis szójegyzéket állítsunk össze a BMFN alapján. Reméljük, hogy a köznevek kis értelmező szójegyzéke jól szolgálja majd a nyelvtörténeti és dialektológiai kutatásokat is.

A szócikk elején áll a köznévi/nyelvjárási forma, amely helyzete/szerepe alapján lehet a tulajdonnévi értékű helynév megkülönböztető eleme (*Berek-hát*, *Berek-rét*), de lehet a név utótagja is (*Kis-berek*, *Nagy-berek*). Ha a köznév nyelvjárási alakja egyezik a címszóval, erre a tilde jel (~) utal. Összeállításunk köznevei – a tulajdonnévi összetett helynevekben – helyzetük alapján általában utótag szerepűek.

A mutatvány jellegű szójegyzék a *Függelékbe* került. (lásd a 7. sz. mellékletet!)

Módszertani megjegyzések: Az összetett helynevek etimológiájának megfejtését sok esetben nehezíti, hogy a köznevek jelentését nem ismerjük. Feltétlenül időt kell szánni ezek magyarázatára is. A Függelékben levő szójegyzék értelmezését megvilágító példákat a BMFN II. kötetének Névmutatója segítségével lehet kikeresni.

⁴⁰ PESTI JÁNOS: Pécs utcanevei (1554-2004). Megjelenik: 2011-ben. 119-121; PESTI JÁNOS: Pécs utcaneveinek vallási (egyházi) vonatkozásairól. In: Kapocs. Ökumenikus magazin. Pécs, 2000. április 12-13; PESTI JÁNOS: Pécs földrajzi neveinek eredete. Pécs, 2004. 20-22, 34-35.

17. Összevető névtani vizsgálatok a BMFN alapján

A helynévkölcsönzések, -átvételek elemzésében a magyar névkutatók figyelemre méltó eredményeket értek el.⁴¹ Mivel a baranyai helynevek adattárában a magyar nevek mellett nagy számban található német, horvát, szerb, bunyevác, szlovák, cigány és görög nevek is, ez a helynévtár kiválóan alkalmas a nyelvi érintkezések vizsgálatára.

A BMFN gazdag helynévanyagát jól hasznosította BARICS ERNŐ, a szláv dialektológia és névtan szakembere, aki kimutatta az itteni délszláv nevek különféle nyelvjárási jegyeit, és a párhuzamos névadással létrejött helynevek mellett feltárta a névátvételek sokféle adaptációs típusát.⁴² A pécsi horvát tannyelvű általános iskola diákjai bizonyára érdeklődéssel fogadják a délszláv helynevek jelentéséről, történetéről szóló tanári magyarázatokat.

GERSTNER KÁROLY kutatási eredményeinek ismeretében⁴³ érdemes lenne tanulmányozni a német-magyar, magyar-német névkölcsönzés sajátos típusait. Baranyában és Pécs német tannyelvű iskoláiban bizonyára hasznosítani lehetne ezt a munkát a névtani és helyismereti témájú tanórákon, szakköri foglalkozásokon.

HOFFMANN OTTÓ 1989-ben publikálta a (BMFN adatai alapján) a baranyai cigányok földrajzi névadásának névadási jellegzetességeit.⁴⁴

Módszertani megjegyzések: A helynevek összevető elemzésére a tanulók csak akkor tudnak és mernek vállalkozni, ha erre tanáraiktól példákat kapnak.

A névkölcsönzések vizsgálata elsősorban a nemzetiségi nyelveket, ill. az idegen nyelveket oktató iskolákban lehet eredményes.

18. Helynevek és kartográfia

A kartográfia szakemberei régóta foglalkoznak azzal, hogy a folyton megújítandó térképekre milyen formában kerüljenek fel a földrajzi nevek. A helynévgyűjtemények fontos szerepét az is jelzi, hogy a térképi névanyag felülvizsgálati munkájában a Földmérési és Távérzékelési Intézet támaszkodik az élőnyelvi gyűjtésekre és a nevek történeti forrásaira.⁴⁵

Módszertani megjegyzések: Iskolánkban sort kerítünk a különböző rendeltetésű térképek tanulmányozására. Ez elsősorban a földrajz szakos tanárok feladata, de a történelem- és a magyar szakos kollégák is segítenek ebben a munkában.

A különleges térképek sorában bemutatjuk az 1528-ban készült *Lázár-térképet*, amely kiváló település- és vízrajza révén nem csupán a térképészet, hanem a magyar műveltségnek is jelentős emléke. A segítségével azonosítjuk Baranya megye akkori településneveit. Elmondjuk, hogy a térképre be van rajzolva a mohácsi csata; s arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a térkép szerint a mai Tihanyi-félsziget még sziget volt.⁴⁶

⁴¹ HOFFMANN ISTVÁN: Magyar helynévkutatás 1958 - 2002. Debrecen, 2003. 160-168; MOLLAY KÁROLY: Névtani tanulmányok a „Baranya megye földrajzi nevei” c. kötetből. In: Helynévi adattáraink. Pécs, 1988. 15-19.

⁴² BARICS ERNŐ: A BMFN mint a szláv névtan és dialektológia fontos forrása. In: Helynévi adattáraink. Pécs, 1988. 20-26; PENAVIN OLGA: A BMFN szlavisztikai értékeiről. In: Helynévi adattáraink. Pécs, 1988. 54-55.

⁴³ GERSTNER KÁROLY: Magyar-németkettős földrajzi nevek Komárom megyében. MNyTK (1981) 160: 181-3; GERSTNER KÁROLY: Néhány magyarországi helynév magyarázata. Benkő-Eml. 214-217.

⁴⁴ HOFFMANN OTTÓ: A cigányok földrajzinévadásának néhány jellegzetessége. MNyTK. 183. 323-328.

⁴⁵ HOFFMANN ISTVÁN: Magyar helynévkutatás 1958- 2002. Debrecen, 2003.

⁴⁶ MOLNÁR JÓZSEF – SIMON GYÖRGYI: Magyar nyelvemlékek. Budapest, 1976. 272-278; HAJDÚ MIHÁLY – MOLNÁR JÓZSEF: Az első magyar térkép helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok 7. sz.

Érdekesek Pécs város régi és mai térképei a diákok számára, főleg a rajtuk látható utcák szép rajzolata és az utcanevek miatt. A Mecsek turistatérképnek tanulmányozásával megismertetjük a táj fontosabb természeti értékeit, látványosságait és a helyneveit (*Tubes, Kantavár, Arany-hegy, Csoronika, Báliscs, Meleg-mány, Gesztenyés, Dáindol, Istenáldás-völgy, Bánom, Zsebe-domb* stb.). A baranyai települések megismerését jól szolgálja a Baranya Atlasz (Gyula, 1997). Ebben a megye összes településének belterületi térképe megtalálható (az utcanevekkel együtt), és sok egyéb információt kapunk a települések múltjára vonatkozóan is.

Arra biztatjuk tanulóinkat, hogy gyűjtsék, és szorgalmasan tanulmányozzák a legfrissebb megjelenésű térképeket, atlaszokat. Tegyük ezt azért is, hogy szülőhelyükön kívül a kisebb-nagyobb tájegységek, régiók értékeit is megismerhessék.

Utószó

Visszatérő gondunk, hogy a tanári munka hatásfokáról keveset tudunk. Pedig ösztönző lenne számunkra, ha néha meggyőződhetnénk arról, hogy erőfeszítéseink nem voltak hiábavalóak.

Megnyugvásomra szolgál, ha egykori tanítványaim – visszatérve a Gyakorló Iskolába – mindig szóba hozzák tanulmányi kirándulásaink élményeit. Megemlítik, hogy komoly munkát jelentett számukra a helyszíni tapasztalatok rajzos, írásbeli rögzítése, és a helységnevi etimológiákkal való ismerkedés sem volt könnyű feladat. Utólag mégis úgy látják, hogy igen hasznosak voltak ezek a programok, mert elősegítették látóköriük bővülését, a baranyai, tolnai, somogyi kistájak szépségeinek megismerését. Még ma is képesek felidézni egy-egy helység névfejtését, ha újra eljutnak az Ormánságba vagy a Zselicbe.

A tanítványok őszinte vallomásaiból arra lehet következtetnem, hogy volt értelme annak a „többletmunkának”, amelynek során – diákjaimmal együttműködve – behatóan tanulmányoztam a baranyai helységnevek, mondák, falucsúfolók névtani és helytörténeti tanulságait.

E koncepció szerkezetének kialakításában, az egyes fejezetek helynévanyagának gyűjtésében, a szakirodalom felhasználásában sok segítséget kaptam férjemtől, dr. Pesti Jánostól. 1990-ben az ő biztatására kezdtem komolyabban foglalkozni azzal a gondolattal, hogy a helynevek és személynevek elméleti, gyakorlati tudnivalóit miként lehetne érdekesen, eredményesen tanítani az általános iskola felső tagozatában.

1. sz. melléklet

Geográfiai és más jellegzetességekre utaló nevek Hosszúhetény helynévanyagában

Hosszúhetény a falusi turizmus egyik kedvelt célpontja a Hármashegy és a Zengő lábánál. A festői környezetben hosszan elnyúló települést népi műveltségén kívül geográfiai és egyéb látnivalói tették híressé. Érdekes és kifejező határrésznevei jól szemléltetik a község természetföldrajzi sajátosságainak változatosságát. Az ismertebb névtípusok közül néhányat említék:

A névben *-hegy* utótag szerepel: *Bába-hegy, Bence-hegy, Csengő-hegy, Hármash-hegy* stb. (Összesen: 29 névben.)

A névben *-völgy* utótag van: *Gyüke-völgy, Kő-völgy, Séd-völgy, Monyoród-völgy* stb. (Összesen: 10 névben.)

A név utótagja az *-oldal* köznévi: *Hárs-oldal, Kalló-oldal, Mál-oldal, Vakcsa-oldal, Paraszik-oldal* stb. (Összesen: 14 névben.)

Viszonyítást fejeznek ki ezek a nevek: *Hegy-elő, Hegy möge, Hegy-oldal, Hegy-tető, Hegy-vég* stb.

A névben a *-gödör* utótag szerepel: *Barkócás-gödör, Basa-gödör, Sós-gödör, Szén-gödör, Vár-gödör* stb. (Összesen: 25 névben.)

Két név második eleme az *árok* köznévi: *Malomárok, Vadvíz-árok*, három névben pedig utótagként a *-víz* köznévi: *Csermáli-víz, Daragói-víz, Vadvíz*.

A nevek utótagja még: a *-part, -lap, -hágó, -mál, -berek, -kerék 'erdő', -csurgó ~ -csorgó 'vízfolyás', -forrás, -ág 'gödörág, gödör és vízfolyás', berek* stb.

A község helynevei természetesen utalnak még a település növény- és állatvilágára is: *Hársas, Bükkös, Szilvás; Macskalik, Borzlik, Rókalik* stb., az adott határrész művelési ágára: *Pörgyés, Nagyparlag, Hársai-legelő, Hetényi-erdő, Lenföld, Bikarét* stb.

Módszertani megjegyzés: A Komplex tanulmányi nap ide tartozó feladatlapjait – segítségünkkel – földrajz szakos kollégáink állítják össze. A megfigyelési szempontok évről évre változnak. Felhasznált források: a BARANYA CD-rom, a BMFN, oktatási segédanyagok és a BARANYA c. monográfia. Pécs, 1958. Szerk.: KOLTA JÁNOS.

Sort kerítünk a köznyelvben ma már nem élő földrajzi köznevek (*mál, kerék, csorgó* stb.) magyarázatára is. Ehhez nyújt segítséget a 3. sz. mellékletben szereplő köznévi elemek listája.

2. sz. melléklet

Nyelvtörténeti értékű köznévi elemek a baranyai helynevekben

ág ~ 1. 'folyóvíz, patak, árok' 2. 'folyóvíz kiágazása' 3. 'gödör, a vízfolyás völgye'

álé ~ , állé 1. 'erdei út' 2. 'mezei út fasorral szegélyezve' 3. 'fasor a kastélykertben'

állás ~ 'állatok karámmal kerített szálláshelye [rendszerint a legelőn]'

ásás ~ 'olyan hely, ahonnan homokot szoktak szerezni, ásni.' [A *Homokgödör* név ugyanebben a jelentésben!]

avas ~ 1. 'öreg erdő nagy, odvas fákkal' 2. 'irtásföld; az egykori erdő helye'

csapás ~ 'széles földút, amelyen az állatokat kihajtják a legelőre.'

csepegő *csöpögő, csöpögő* 'kis forrás'

csepetes [hely] *csepőtés* 'bokros, bozotos az erdőirtás helyén'

csörgő[patak] ~ , *csörge, csörge* 1. 'csurgó kis forrás' 2. 'az ebből eredő és lefolyó kis árok'

delelő ~ , *délelő, déllő* 'az állatok déli pihenőhelye'

derékút ~ , *dérékut* 1. 'országút' 2. 'a mezei utakat összekötő nagyobb földút'

diós ~ , *diás* 'diófás határrész [szőlők közelében]

dobogó ~ 1. 'hely, ahol járás közben dobogásszerű hang hallható.' 2. 'híd, amely dobog, ha kocsik megy át rajta.'

döngör ~ 1. 'rétnek, szántónak dombos(abb) része' 2. 'domb'

fej ~ , *fő, fé* 1. 'vízfolyás kezdete, forrása' 2. 'domb' 3. 'hegy felső része'

fejeték ~ 1. 'a forrás kezdete' 2. 'a vízfolyás völgyének felső, magasabban fekvő része'

fok ~ 'mesterséges [ásott] kis vízfolyás'

fővenyes ~ , *fűhenyös, főhenyös, fővényös* 'homokos talajú határrész'

gáj ~ 1. 'liget' 2. erdő' 3. 'irtásföld, szántó' 4. 'legelő'

göcsös ~ 1. 'fatuskós terület' 2. 'irtásföld'

görönd ~ 1. 'domb', dombhát' 2. 'rétből, berekből kiemelkedő, szigetszerű határrész'

gyep ~ , *gyép, gyöp, gyöpp* 1. 'kisebb füves terület' 2. 'legelő' 3. 'libalegelő'

gyóta ~ 'legelő'

gyümölcsény ~ 1. 'gyümölcsfás terület' 2. 'gyümölcsös'

horgas ~, *horhos, horó* 1. 'mélyút a mezőben, ill. a közút bizonyos szakaszán' 2. 'szakadékos, vízmosásos mélyút'

hostel ~, *hofstél, hóstél, hosté* 1. 'a lakóház mögötti hely, ahol a kazlak állnak, s ahol kiskert is van.' 2. 'házhely, telek'

járás ~ 1. 'út a legelő felé, amelyen a jószágok járnak.' 2. 'legelőrészt út'

kapu ~ 1. 'bejárat az erdőbe, legelőre' 2. 'bejárat a szőlőhegyre [rendszerint zárható formában]' 3. 'bejárat az udvarba, pajtába'

kenderáztató ~ *kendérasztató, kendőrasztató* 1. 'ásott gödör vagy rekesztett vízfolyás, ahol a kendert áztatják.' A Hegyháton így is nevezték: *mocsila*.

kerítés ~, *kerítés* 1. 'korlát' 2. 'élő sövény'

kerék ~ 1. 'erdő' 2. 'a kocsikereke' 3. '[általában] az, ami kereknek tűnik, látszik.'

kopolya *kopója, kopola* 'kis vízállás'

kőkép ~, *kűkép* 'útmenti [kő]kereszt'

körtés ~, *körtéjés, körtéjös, körtvélos, körtvéles* '[vad]körtefás terület'

lap 1. 'sík terület' 2. 'mélyen fekvő hely' 3. 'köznyelvi jelentésben: pl. a füzet lapja'

lapos ~, *lapis, lapisé* 'viszonylag egyenletes, sík terület'

láz ~ 1. 'irtásföld' 2. 'legelőerdő'

libagyep ~, *libagyöp, libagyöp* 'libalegelő' – így is: *zsibagyöp, zsibalegyellő* 'ua.'

limbus ~ 1. 'vizes, náddal, kákával benőtt hely' 2. 'nehezen járható, vizenyős hely' 3. 'elhanyagolt, bozotos terület'

mál ~, *mā, má, mány* 1. 'hegyoldal' 2. 'domboldal'

mocsolya *mocsila, mocsola* 1. '[ásott] kenderáztató gödör' 2. 'vízfolyás rekesztésével kialakított kenderáztató hely' 3. 'sáros, vizenyős hely'

malom ~, *móna* 1. 'vízimalom' 2. '[általában] malom'

nyereg ~, *nyerég, nyerög* 'két hegy vagy dombcsúcs közti terület'

postaút *póstaut* 'szilárd burkolatú út két falu között'

póznás ~ 'fiatal erdő, ahol gyümölcsleverő hosszabb vékony rudakat lehet vágni.'

puszta ~ 1. 'falun kívüli település' 2. 'major' 3. '[elpusztult] hely, tárgy jelzője'

rezula *részula* 'sűrű, elbozotosodott erdő'

séd ~, *sid, süd, zsid* 'kis patak'

parlag ~, *pārag, pórag* 1. '[még] fel nem szántott, megműveletlen föld' 2. 'terméketlen terület'

süllyedék *silledék, süjdedék* 'vizenyős, süppedékes terület'

sűrű sűrű 'kis bokros, nehezen járható erdő'

szakadás ~ 'omladékos mélység'

szállás ~ 1.' a telek végén létesített gazdasági épületek sora, főleg ólakkal, istállóval és pajtával' 2.'állatok kerített helye a legelőn'

szénégető ~, *cëngető, cinëgető, cönögető* 'faszén készítésére, égetésére szolgáló hely és építmény boksákkal'

szurdok ~ 'mélyút; horhos'

teknő ~, *teknő* 'mélyen fekvő, völgszerű, lapályos terület'

tilalmas ~ *tilámos, tilāmas* 'használatra [legeltetésre, faizásra] tiltott terület, amelynek bejáratát kapuval lehetett zárni'

torok ~ 'vízfolyás torkolata'

törés ~ 'legelőből, rétből szántónak feltört [felszántott] terület'

tücskös ~, *pücskös, prücskös* 'olyan terület, ahol sok a tücsök.'

ürmös ~ 'az üröm [növény] dúsan termő helye'

vadvíz ~, *vadviz* 'szabályozatlan medrű, erős sodrású, időszakos vízfolyás'

vájás ~ 1 '[hely], ahol agyagot, homokot szoktak összekaparni, kivájni.' 2.'kisebb gödör'

zörgő ~ 'olyan hely, ahol a zörgő fű terem'

zuhogó ~, *zohogó* 'a vízfolyás hangosan csobogó esésének a helye'

zsindelyes *zsindējēs, sindölös, zindölös* 'az erdőnek az a része, ahol fazsindelyt szoktak készíteni.'

3. sz. melléklet

Hogyan születnek a helynévi etimológiák?

Akár egy gyorsáttekintéssel meggyőződhetünk arról, hogy a FNESz-ben tömérdek adat és szakirodalmi hivatkozás teszi világossá az egyes szócikkekben a helynévi etimológiákat. Vajon mennyi időre volt szüksége a szerzőnek ahhoz, hogy ezt az érdekes, fontos és időtálló művet létrehozza? Voltak-e előzményei ennek a vállalkozásnak? Folytatódhat-e ez a munka? S természetesen az is érdekelhet bennünket, hogyan íródnak a helynévi etimológiák.

Ha erre a kérdésre választ szeretnénk kapni, tanulmányoznunk kell KISS LAJOSnak a FNESz-hez írt *Tájékoztatóját*. Ebből megtudhatjuk, hogy a magyar helynévi etimológiák tudományos vizsgálatára először PESTY FRIGYES vállalkozott. Az 1888-ban megjelent munkájában már vannak etimológiai fejtegetések, ezek azonban – KISS LAJOS szerint – „gyérek, tartózkodóak”, s hozzátehetjük: sok esetben szakszerűtlenek, pontatlanok. A nyelvészeti, névtani szempontoknak is megfelelő és megbízható összefoglalás jókora késéssel, 1931-ben jelent meg Szegeden VIRÁGH RÓZSA munkájaként „*A magyar helységnevek eredete*” címmel. Ebben 2000 magyar helységnév eredetét ismertette a szerző.

1970-ben kezdődtek meg a FNESz munkálatai, majd 1976-ban 8850 szócikk megírásával befejeződött ez a nagy jelentőségű tudományos vállalkozás. A mű első kiadása 1978-ban jelent meg.

„Az összehasonlító-történeti módszer meghonosodása előtt a földrajzi nevek eredetmagyarázata természetesen nálunk sem alapulhatott másan, mint véletlen összezsengésen, önkényes képzettársításon (a dilettáns névfejtőknél még ma is ez a helyzet). Szakszerű, tudományos névszármaztatásnak [...] csak az számítható, amely a vizsgált névnek nem a mai, hanem a legrégebbi alakjából indul ki, számon tartja összes alakváltozatait, kapcsolatot keres a név és az általa jelölt földrajzi objektum között, és figyelemmel van a nyelvek névadási törvényszerűségeire, névrendszerére” (FNESz 5).

A FNESz szócikkeit olvasva meggyőződhetünk arról, hogy KISS LAJOS szigorúan betartotta a névfejtés általa megszabott követelményeit. Azt inkább csak sejtenünk lehet, hogy egy-egy szócikk megírását alapos tájékozódás előzte meg a rendelkezésre álló névadattárak, lexikonok, etimológiai vonatkozású írásművek alapján.

A címszót lokalizálás, a név által jelölt hely rövid meghatározása követi. Utána szögletes zárójelben található a földrajzi névnek magyar adatként való első előfordulása évszámmal és lelőhellyel. A legkorábbi magyar nyelvtörténeti adat után következik a szóban forgó név eredetére, etimológiájára vonatkozó tömör megjegyzés. Az etimológiai megállapításokat irodalomjegyzék követi.

Egy sokáig megfejthetetlennek vélt helynév (*Jézuskajáttása-erdő*) néprajzi vonatkozásainak elemzésével azt szeretném érzékeltetni, hogy a pontos és véglegesnek számító etimológia megszületésében a legapróbb megfigyeléseknek is jelentős szerepük lehet. Csak úgy lehet sikerrel megoldani a még lezáratlan, kérdéses etimológiát, ha a részmegfigyelések

összevetésével a szófejtés írója a téves feltevéseket képes kizárni, majd kapcsolatot tud teremteni a helynévre vonatkozó adat és a név denotátuma [= az elnevezés alapjául szolgáló tárgy vagy más fogalom] között.

Jóllehet REUTER CAMILLO már 1958-ban, az első névtani konferencián utalt a bakonyi *Jézuskajátása* erdő nevének a *budoga* madárnévvel való kapcsolatára, ez az érdekes erdőnevünk sokáig megfejtethetetlennek tűnt. Járjuk végig gondolatban most azt a megismerési folyamatot, amelynek végeredményeképpen elfogadható magyarázatot kapunk e különleges helynevünk eredetére!

Innen kezdve úgy építettem fel okfejtésemet, mint ahogy tanórán tanár (T) és diákok (D) párbeszéde során aprólékos elemző munkával történt a közös felfedezés! Természetesen a tanulók fénymásolatban megkapták az elemzésre szánt (ide is mellékeltem) szövegrészleteket.

Tanár (T): Olvassátok el először REUTER CAMILLO (R. C.) tanulmányának mellékelte részletét a helynevek és az állatvilág kapcsolatáról! Kapcsoljátok össze ezt a szövegrészletet HERMAN OTTÓNAK (H. O.) a *banka*, a *bibic* meg a *fürj* beszédéről szóló meséjével! Milyen azonosságokat és eltéréseket vettetek észre a két írásműben? Használjatok grafikai szervezőket (pl.: Venn-diagramot)! Ha elkészültek a diagramok, szóbeli elemzéssel foglaljuk össze a vizsgálat eredményét!

Diák (D): A két szerző által említett madár lényegében azonos, bár R. C. adatközlője *búbos-* vagy *büdösbankának* nevezi azt a madarat, amelynek H. O. szerint *banka* a neve. A részleges névegyezés alapján elfogadhatjuk, hogy a H. O. által lejegyzett mondaszerű történet a bakonyi *büdösbankára* is vonatkozhatott valamikor, csak ezt a történetet itt elfelejtették. A történetből csak az maradt meg, hogy a *bankának* ilyen neve is van Bakonyán: *tarkajézus*. – Egyezésnek tekinthetjük, hogy a madár hangja R. C. szerint: „*pupupa–pupupa*”, H. O. szerint: *Hup-pu-pu itt!*

T: Eltérés továbbá az, hogy R. C. nem ismerte a madárral kapcsolatos mesét (mondát), H. O. viszont ismerte azt a mondát, amelynek változatait BERZE NAGY JÁNOS (B. N. J.) megtalálta dél-baranyai gyűjtése során (1934-ben és 1935-ben). Valószínű, hogy R. C. nem tudott a B. N. J. gyűjtötte „madármondák”-ról. – De lépünk tovább! R. C. és H. O. közleménye magyarázatot ad-e a bakonyi *Jézuskajátása-erdő* nevére?

D: Nem magyarázza az erdő nevét sem a *banka*, *büdösbanka* madárnév, sem a *jézusmadár* név. Zavaró, hogy nem tudjuk, miért került bele a mondabeli történetbe a *banka* és a *jézuskajátása*.

T: Miért kiabál egyáltalán a *banka*? Van erre oka? Erre a kérdésre csak akkor kapunk választ, ha elolvassuk a baranyai *bankameséket*. Olvassátok el ezeket a szövegeket! Melyek az azonos motívumok H. O. „regéjének” és az ormánsági, Mecsek-vidéki mondák szövegében?

D: Egyezés van abban, hogy mind a hét szövegben szerepel a *budoga* (*bugybóka*, *banka*).

T: Érdekes az a különbség, hogy a *budoga* mély hangján kívül H. O. meséjében a *nincsőke* és az *örvös* madár magas hangjáról is szó van; a baranyai mondákban pedig a *bibic*, a *pacsirta*, a *pintyőke* és a *fürj* magas hangja áll szemben a *budoga* mély hangjával. – Hogyan viselkedtek a történetekben említett madarak?

D: A magas hangú madarak mentették a poroszlók elöl menekülő Jézust (*Nincs! nincs! nincs!*), a mély hangú *budoga* a „*Kád alá butt, butt,butt!* kiáltásával viszont nyomra vezette Jézus üldözőit. A kákicsi mese szerint a *bébic* (= bíbic) is furcsán viselkedett, mert a *Jézus! Jézus!* név kiabálásával a poroszlókat segítette. De még a *fürj* is áruló volt, mert ezt mondogatta: *Itt szalad, itt szalad!* Akadt azért olyan madár is, aki sajnálta Jézust : „*A pacsirta mög nagyon rétt, hogy elárulik Jézust*”.

T: Hogyan foglalhatnánk össze a *budoga* viselkedésének mondabeli értékelését?

D: A mondaszöveg „szerzője” szerint a *budoga* (vagy *banka*) a *bútt, bútt, bútt, kád alá bútt!* kiáltásával elárulta Jézus tartózkodási helyét, és ezért a bűnhődnie kellett. Összefoglalva: a *budoga* = Jézust a kiáltásaival eláruló madár, azaz: *Jézust kiáltó madár*.

T: Ezért is nevezték a *budogát* még *Jézusmadárnak*, tarka tolla alapján meg *Tarkajézusnak*. – Innen akkor már csak egy lépés hiányzik ahhoz, hogy megfejtettnek tekinthetjük a bakonyi *Jézuskajáttása* erdő nevünket. Fogalmazzuk meg az elemzésünk végeredményét!

D: A bakonyi erdő azért kapta a *Jézuskajáttása* nevet, mert ott szeret fészkelni a *budoga*, az madár, amely kiáltásaival elárulta az üldözői elöl menekülő Jézust.

T: Nem nehéz kitalálni, hogy mit jelent a *kajáttás* főnév. Ez a *kiáltás* szó nyelvjárási alakváltozata. A *kiált* ige nyelvjárási formája Dél-Baranyában: *kajátt*.– Az érdekes névadás úgy mehetett végbe, hogy megfigyelték Bakonyán a *budoga* kedvelt tartózkodási helyét, s ha ez a madár állandó fészkelési helye volt, róla nevezték el az erdőt. De nem a szokásos névvel, hanem a mondabeli történésre utaló szókapcsolattal (*Jézuskajáttása*). A különleges névadásban az érintkezésen alapuló névátvitel (metonímia) tette lehetővé a madárral kapcsolatos kifejezés helynévi alkalmazását. – Tudtok-e említeni példákat a pécsi helynevek köréből a metonimikus névadásra?

D: Igen. Metonimikus nevek: a *Havi-hegy, Havihegyi út, Havi kápolna; Rókus-domb, Rókusforrás, Rókus Kórház, Rókus utca* stb.

T: Nem tartozik szorosan a névfejtés kérdésköréhez a felhasznált források szövegszerkezeti sajátosságainak vizsgálata, mégis tegyünk erre kísérletet! A Venn-diagram azt mutatja, hogy a madármondák és H. O. szövegében egyaránt tanulság kapcsolódik a történetekhez. Talán azért is, mert a falusi embereket régóta foglalkoztatja, hogy van-e értelme a madarak hangjának, „beszédének”. Ha az egyik madár ezt énekli: „*Nincs itt, nincs itt!*”, akkor legyen a neve *Nincsőke!* Ha a gólya ezt „mondja”: *kelep, kelep*”, illik rá a gyermeknyelvi *kelep* név. A vadgalamb így turbékol: *tu-tu tú, tu-tu tú*. Ezért kapta a népnyelvi *tuba* ’galamb’ nevet. A *fürj pitypalattyl*; ezért nevezik sok helyen *pitypalattynak*. – A hangutánzó eredetű madárnevekhez sok esetben érdekes és tanulságos történetek fűződnek. Ezt figyelhetjük meg a budogamondákban. A mondatörténetek tanulságainak hátterében az a népi hiedelem áll, amely szerint bizonyos *tilalom* (A) *megszegése* (B) súlyos *következményekkel jár* (C). Például: *Ne dobj sarlót a forgósélbe* [mert azzal megsebzéd a benne utazó boszorkányt] (A), *s ha ezt mégis megteszed* (B), *megbetegszel* (C) [mert bosszút áll rajtad a boszorkány]. – Hogyan érvényesül ez az erkölcsi szabály a madármondákban?

D: A madármondákban így: *Nem szabad elárulni* a védtelen, segítségre szoruló, menekülő Jézust! (A) Amelyik madár ezt *megszegi* (B), azt Isten ezért *megbünteti* (C) [és – természetesen – a segítőköt megjutalmazza].

T: Hogyan szerkesztette bele a madártörténetbe az erkölcsi tanulságot H. O.? Eltér-e ettől a mondák szövege?

D: Úgy gondolom, hogy H. O. szövegében a tanulság a szerző véleménye. Lehet, hogy ő találta ki? A mondatörténetben viszont a tanulság a történetnek a folytatása, vagyis az eseményorból következik, attól nem különül el.

T: Mivel a népmondákban említett ítélet (igazságszolgáltatás) egyezik H. O. ítékezésével, biztosan a népnyelvből merítette a híres néprajztudós a *banka* (budoga) a *bibic* és a *fürj* büntetésére, valamint a *cinége* megjutalmazására vonatkozó gondolatokat. – A szófejtés szempontjából sem lényegtelen, hogy a mondák szerint a *budoga* (banka) a tilalom megszegése miatt [kiabáló hangjával] vált árulóvá; azaz *kiáltása* így kapcsolódik a bakonyai *Jézuskajátása-erdő* névhez.

Érdeemes még azt is megjegyeznünk, hogy a *budogáról* szóló mondák főleg Dél-Baranyában és a Mecsek vidékén voltak ismertek még a 20. sz. közepén. Ennek az a magyarázata, hogy az Árpád-kori *Ormán* lényegesen kiterjedtebb volt. Akkor még Szigetvár és Szentlőrinc vidéke is ide tartozott. Így érthető, hogy a *budogamondát* 1934-ben Bodán és Hosszúhetényben is feljegyezhetette BERZE NAGY JÁNOS. Az ormánsági magyarság elvándorlása a hódoltság idejére tehető. Innen több család települt át a Zselic falvaiba és a Mecsek vidékére. A zselici nyelvjárás ma is őrzi azokat az archaikus jellegzetességeket, amelyek az Ormánság nyelvjárására jellemzőek (pl. a záródó diftongusokat: *jóú* 'jó', *zöüü* 'zöld' stb.). A Hosszúhetényhez tartozó *Ormánd* (ma falurész) egykor önálló település volt.

Aprólékos elemzésünkkel azt akartam érzékeltetni, hogy a helynévi etimológia kidolgozása során nagyon körültekintően kell a különböző forrásokból származó adatokat értékelni és felhasználni. A jelentéktelennek tűnő adatok is fontosak lehetnek a néveredet tisztázásában. Egy-egy névetimológia jó megoldása sokszor valóságos nyomozó munkán alapul. A kutatás rejtelseibe való betekintést érdekesnek és hasznosnak tartották tanítványaim.

Mivel az elemzéshez szükség van a *budogáról* szóló írásokra, ezért ezeket itt közlöm. A mondákban szereplő madarak nevét, hangját, természetét Ven-diagram segítségével szemléltetem.

„A megye helynevei igen érdekes adatokat szolgáltatnak az állatvilághoz is. [...]a dél-baranyai Kő község *Besefészek* neve [...] a réti sas török eredetű nevét őrizte meg. A másik [érdekes név] a bakonyai *Jézuskajátása*. A favágók szerint egy tarka erdei madarat hívnak *tarkajézusnak*, mely a nevezett erdőrészben igen gyakori, s azt „*pupupa pupupa*” kiáltással veri fel. E madár a *búbos-* vagy *büdösbanka*; közismert nevén kívül Baranyában *lüdöge* és

budoga néven is ismerik.” (REUTER CAMILLO tanulmányából. In: Névt. Vizsg. Budapest, 1960. 81. és lásd még uő: *Tarkajézus* In: Magyar Nyelvőr 1962:226.

„[...]Mily gyönyörűen formálja ki lelked a madarak szavából, élete módjából a regét és a tanítást! Azt regéli, hogy mikor a poroszlók az Üdvezítőt halálra keresték, a *banka* azt kiáltotta: *Hu-pu-pu , itt!*

A *bibic* meg azt: *Búvik, búvik, búvik!*

Utána a *fürj*, hogy: *Itt szalad, itt szalad!*

Mind a három madár tehát áruzó volt. De nem ám a kis cinege, mely azt mondta: *Nincs erre!*

Nincs erre!

Ennek mi legyen a tanúsága? Hallga csak! Az áruzásért avval bűnhődik a banka, hogy örökösen piszokban turkál, fiai pedig nyakig ülnek benne a fészekben is. [Sok helyütt ezért is nevezik *fostosbugybókának!*] Ez tiszta valóság!

A *bibic* meg a *fürj* ki van tagadva az erdőből, így soha sem ülhet árnyékos fára. Ez így van.

De a kis cinegén rajta van ám a teremtő áldása; tizenkettőt tojik, tizenkét fiat nevel; így megvan a családi boldogsága! Ez is tiszta igaz! Hát a tanúság mi legyen? Tizenkét madárporonty fölnevelése nagy dolog ám, és az a cinegepár csak igazi madárszorgalommal győzi a munkát. Kora pitymallattól késő alkonyatig folyton munkában van; ágról ágra szállva, kúszva, sokszor lefelé fejjel függögetve járja az erdőt, a szilvást, a gyümölcsöst, veteményes kertet, apróra vizsgálgatja az ágat, annak minden repedését; szedi a bogarat, a kukacot és mindazt, ami a hasznos fának kárára van. Amikor pedig azt a tizenkét cinege porontyot így táplálja minden fordulóval hasznot hajt a gazdának. Hát ez ennek a tanúsága!

De tanúsága saját életednek is. Te is nagyra becsülöd az igazságot, nem árulod el azt soha; ez ad Tenéked erőt a házi tűzhely megalapítására, az ivadéknak fölnevelésére – hajnaltól szakadó estig folytatott munkával – akár a kis cinegemadár.” (Részlet HERMAN OTTÓ: *A madarak hasznáról és káráról* c. tanulmányából. In: H. O.: *Halászélet, pásztorkodás*. Budapest, 1980. 97-98.)

A nincsőke, a budoga még az örvös

Mikor Jézus bujdosott, a pinty aszt kijabáta: – *Nincs! Nincs!*

Ēneveszték *nincsőkének*. A *bubos banka* aszt kijabáta: – *Kád alá bútt, bútt, bútt!*

Aszt még elneveszték *budogának*. Az *örvös* azt monta: – *Mögőték szégént*.

A nyárfa még a budoga

Mikor Jézust üdöszték, Jézus a nyárfa alá bútt. A nyárfán od vót a *budoga*, oszt kijabáta: „*Búvik, búvik!*” A nyárfa levele még nem vót sűrű, nem tutta Jézust étakarni. Ezér osztán mēkfogták. Jézus megátkoszta a *budogát*, hogy nē tuggyon ēgyebet mondani, mind: *búvik, búvik*. A nyárfát is megátkoszta, hogy midég részkeszön a levele.

A bíbic, a bugybóka még a pacsirta

Jézus el akart bujni, mikor a hóhérgyaji halálra keresték. Möglátta ja *bébic* [bíbic]. Ékezött kijabáni: – *Jézus! Jézus!*

Mögtutta jeszt a *bugybóka* [búbos banka]. Láta, hogy Jézus kád alá bujt. A jis ēkezött kijabáni: – *Kád alatt! Levél alatt! Bugyburutty!*

A pacsirta mög nagyon rétt, hogy má elárulik Jézust.

Ezér Jézus megátkoszta a *bébicöt*, hogy mindég levegőbe járgyon, tojássán sē tuggyon mögmaradni. Zúte [azóta] a nap kóti a tojássát. A *bugybókát* avvā átkosza mög, hogy mindég bujkájjon. A *pacsirtát* mögáldotta, hogy nēfázzon, nē köjjön ēbujni enyhēre, oszt ökörnyomba is ē tuggya tóteni ja zéccakájját.

Krisztus még a madarak

Mikor Jézus Krisztust ellenségeji üdöszték, kád alá bujt. Arra mēnt a *budoga-madár*, oszt monta: – *Bútt kád alá, bútt, bútt, bútt!*

Krisztus mögátkoszta. Zúte [azóta] *budogának* hivik, oszt csak rondaságot öszik.

Ára mēnt a *pintyőke* is, de ű aszt monta: – *Nincs, nincs, nincs!*

Az örvös-madár így szót: – *Mögőték – szégénykét – kis késsel – ott!*

Zúte [azóta] a *pintyőke* is mög az örvös-madár is eszt füttyöli.

A fürj még a budoga

Mikor Jeézust üdöszteék, a *fürj* aszt kijabáta: „*Étt szalad, étt szalad!*”

A *budoga* mög aszt, hogy: „*Butt, butt, butt!*” Így osztán Jeézust möktaláták. Jeézus mögátkoszta mindketteőjiket, hogy a *fürj* ezután mindég csak aszt mongya: „*Ét szalad!*”, a *budoga* mög , hogy sēmmi ēgyebet nē ögyeék, mind amit a zutra a zállatok ēhullatnak, mög, hogy ebbül lögyön a feészke is.

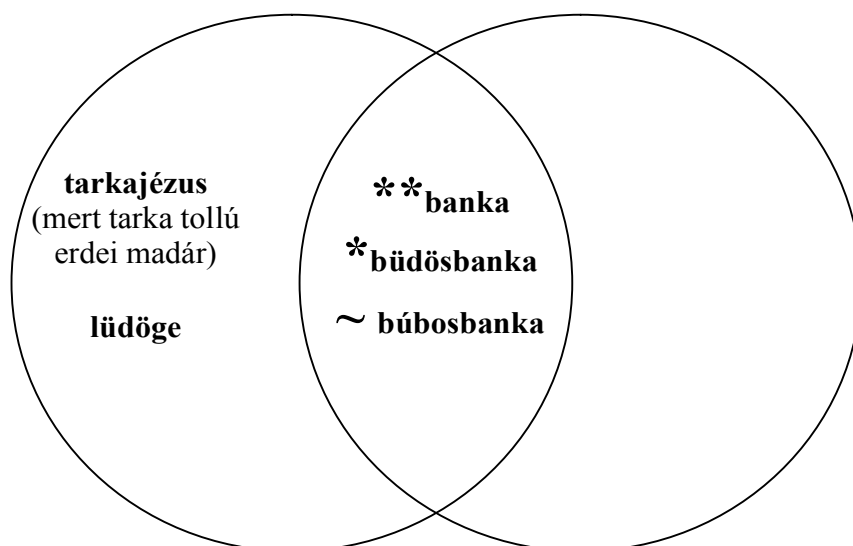
A búbos banka

Mikor Jézus búdosott, a *búbos banka* látta, oszt ēkeszte kijabáni: „*Bútt, bútt! A kád alá bútt!*” A zsidók ērül Jézust möktaláták. Jézus ekkor a *búbos bankát* mögátkoszta, hogy soha többet ēgyebet nē tuggyon mondani.

(A madarak hangjáról és természetéről szóló népmondák forrása: BERZE NAGY JÁNOS: *Baranyai magyar néphagyományok*. Pécs, 1940. II, 614-616. és PESTI JÁNOS: *Az ördögszántotta hegy*. Pécs, 2002. 321-322.)

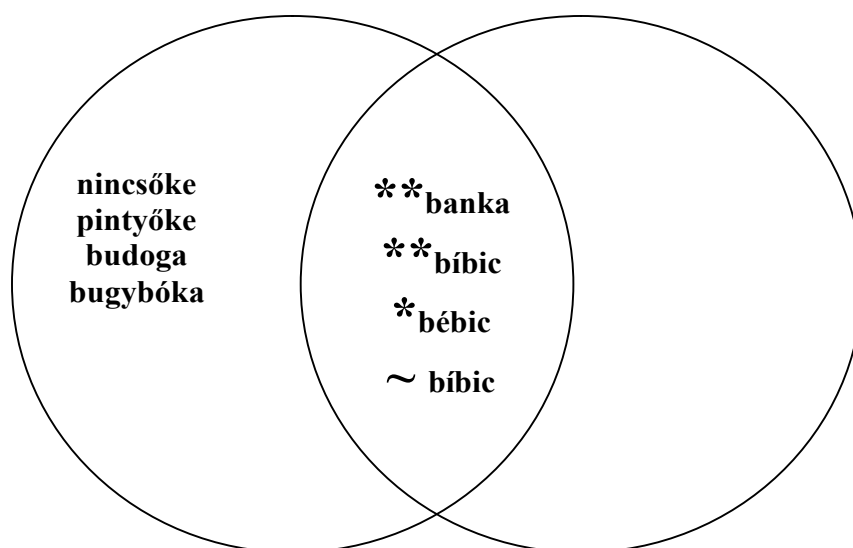
A budogamondák és a Jézuskajáttása erdő név összefüggései

I. Madárnevek

R.C. *

H.O. **

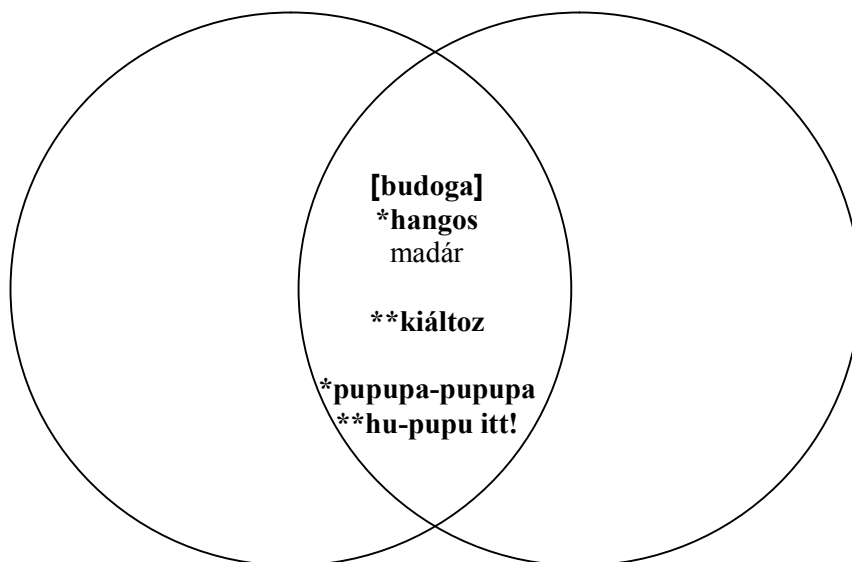

B.N.J. *

H.O. **

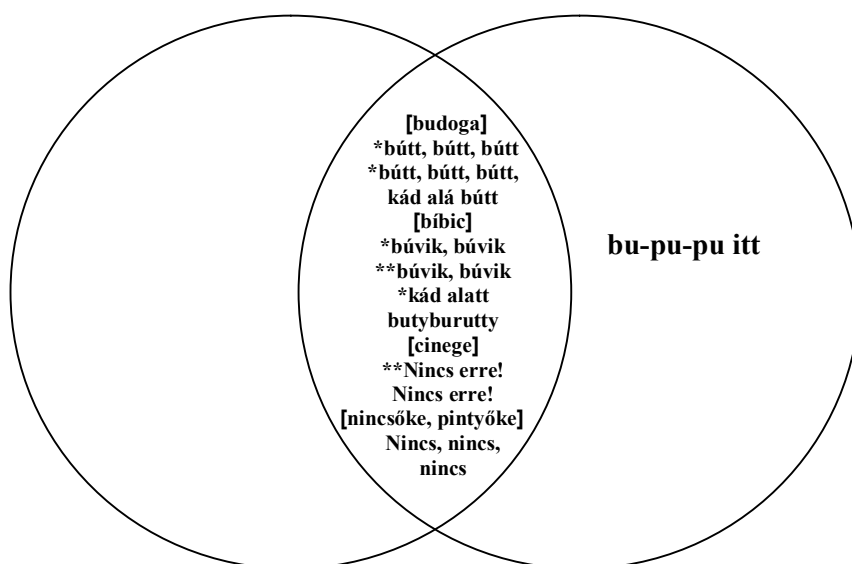
A budogamondák és a Jézuskajáttása erdő név összefüggései

II. A madarak hangja

R.C. *

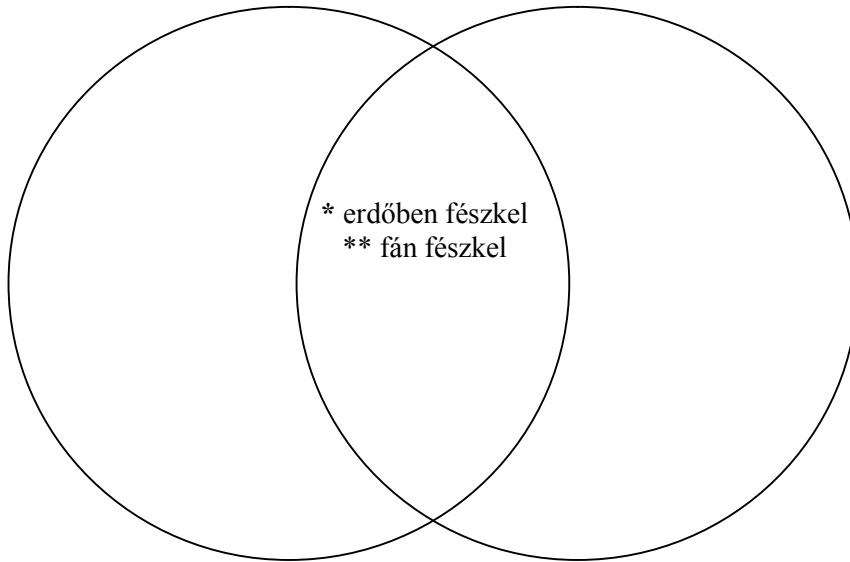
H.O. **

B.N.J. *

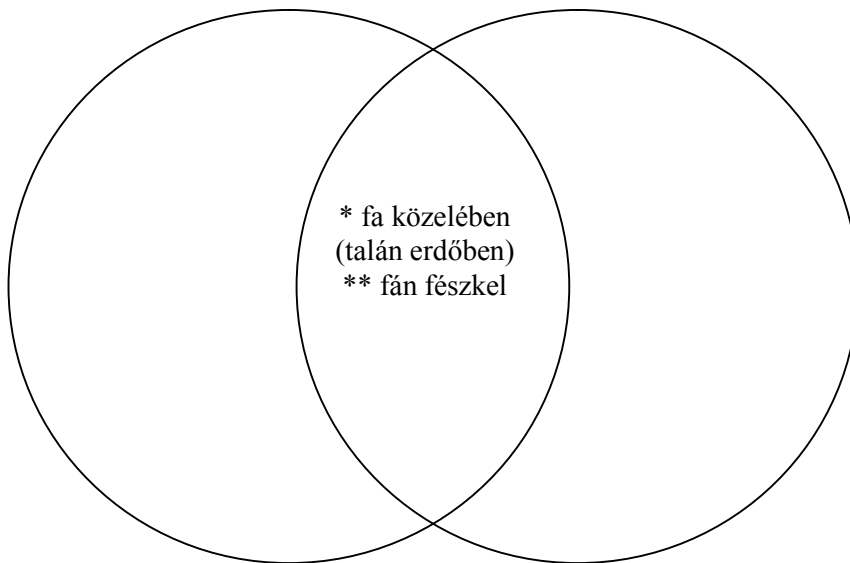
H.O. **

III. A banka lakhelye (fészke)

R.C. *

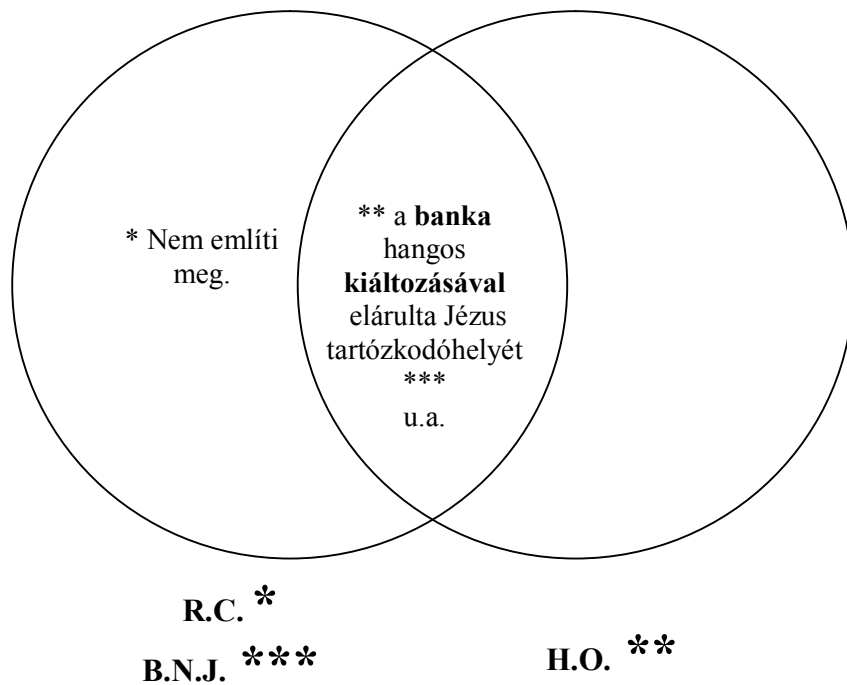
H.O. **

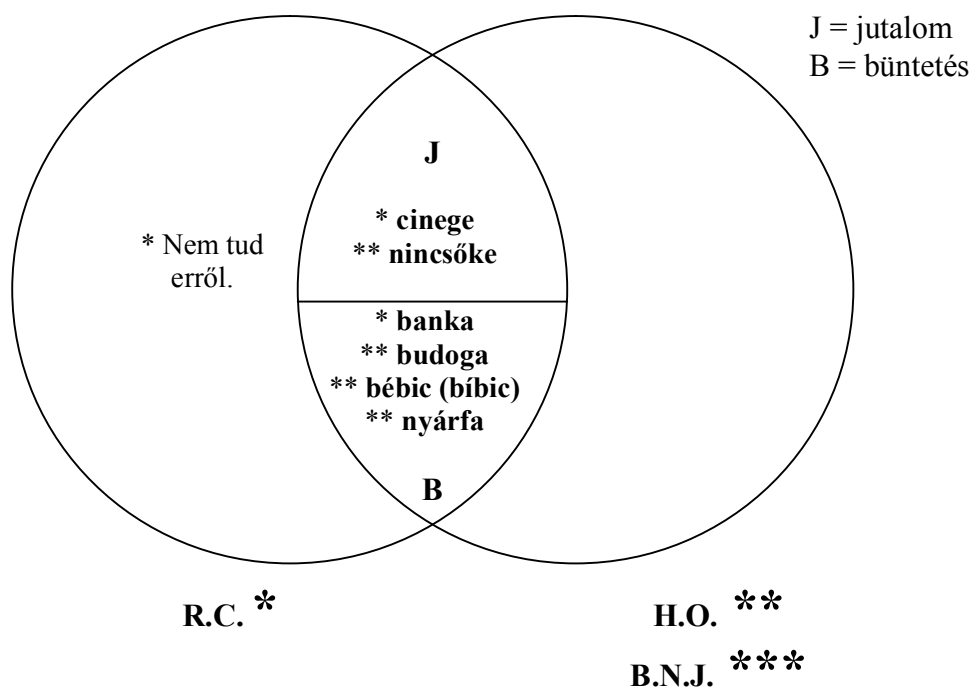
B.N.J. *

H.O. **

IV. Történet arról, hogy áruló volt-e a banka

V. Igazságszolgáltatás

4. sz. melléklet

Helynevek a dél-dunántúli népdalokban

Ormánsági dalok:

- Jó bor teröm gyűdi högyön, Nagyharsányba (K. G.: 530.)
Húzzák az adérjási harangokat (K. G.: 531.)
Léégött a drávafoki akó (K. G.: 534.)
Nëm messze van ide kis Margita (K. G.: 535.)
A lopódi nagy tölösbe / sírva járká Bödő Böske (K. G.: 540.)
Fölszántatom a kákicsi temetőt (K. G.: 543.)
Sëj, a kákicsi bíró háza de magos (K. G.: 545.)
Kis kákicsi kanális / Elhagyott a babám is (K. G.: 546.)
Mély a Tiszának a széle (K. G.: 552.)
Radinai kikötőbe áll egy hadihajó (K. G.: 556.)
Túl a Dráván mandulafa virágzik (V. F. 3.: 126.)
A kémësi híd alatt (V. F. 3.: 128.)
Sok fa van a rëzulába / Sok kislány van Ormánságba (V. F.3.: 132.)
A kákicsi halastó, halastó (V. F. 3.: 135.)
Szërdahelbe varrták az én ráncos szárú esizmámat (V. F. 3.: 139.)
A söllei birónak két szép lovat mondanak (V. F. 2.: 86.)
Dráva mentén, Dráva mentén születtem a világra B. N. J.: 36.)
Erre alá a Baranya szélén (B. N. J.: 77.)
A pécsi megyefogházba / tömlöc testemet rongálja (B. N. J.: 48.)
Simongáti hatkerekű malomnál (B. N. J.: 88.)

Hosszúhetényi dalok:

- Arra alá a Baranya szélén (V. F. 1.: 100.)
Baranyai gyerök vagyok (V. F. 1.: 104.)
Zengő fölött vékony burut nagyra jár (V. F. 1.: 106.)

A hetényi bíró lánya (V. F. 1.: 108.)
Nagyhetény de be van kerítve (V. F. 1.: 110.)
Utca, utca, te, hetényi utca (V. F. 1.: 114.)
A hetényi vasútállomásnál (V. F. 1.: 116.)
A hetényi dobogós híd alatt (V. F. 1.: 118.)
Ez a hetény de be van kerítve (V. F. 1.: 122.)
Nagyheténybe két úton kell bemenni (V. F. 1.: 128.)
Tiszta búzát válogat a vadgalamb, / De szépen szól a hetényi nagyharang (V. F. 1.: 130.)
Sej, bíró, bíró, bíró, nagyhetényi bíró (V. F. 1.: 142.)
Jaj, de sáros, de kavicsos a hetényi utca (V. F. 1.: 146.)
Megizentem a hetényi bírónak (V. F. 1.: 148.)
Nagyheténybe, Nagyheténybe nincs több kislány, csak három (V. F. 1.: 150.)
A hetényi réztoronyba (V. F. 1.: 152, 154)
Ha Dunáról fúj a szél (V. F. 1.: 160.)

Szebényi dalok:

Arra alá Baranyába (V. F. 4.: 32.)
Tisza partján mandulafa tövében (V. F. 4.: 85.)
Csele partján mandulafa virágzik (V. F. 4.: 87.)
Szép Szebénybe négy úton kell bemenni (V. F. 4.: 89.)
Homokozzák a szebényi utcát (V. F. 4.: 37.)
Most kövezik a szebényi főutcát (V. F. 4.: 39.)
A szebényi halastó, halastó (V. F. 4.: 51.)
Hosszú farkú fecske, szebényi menyecske (V. F. 4.: 97.)
A szebényi temetőbe van egy szomorú fűzfa (V. F. 4.: 71.)
Tisza partján mandulafa tövében (V. F. 4.: 85.)
Végigméntem a szebényi határon (V. F. 4.: 67.)
Jaj, de széles a szebényi főutca (V. F. : 4.: 40.)
Sej, haj, Baranyába kis kalapot viselnek (V. F. 4.: 20.)

Három színű szőre van a lovamnak, /
el kell menni szép Szebényből magamnak. V. F. 4.: 30.)
A Dunának csak a széle fagyott be (V. F. 4.: 63.)

Mohácsi dalok:

Mandulafa Duna szélén virágzik (Sch. L.: 14.)
Fölszántatom a mohácsi temetőt (Sch. L.: 19.)
Már Mohácson végig sütött a nap (Sch. L.: 21.)
Végig mentem a mohácsi nagy utcán (Sch. L.: 27.)
A Dunán túl van egy árok (Sch. L.: 29.)
Haragszik rám a mohácsi bíró (Sch. L.: 34.)
A mohácsi jeges verem (Sch. L.: 35.)
Jaj, de porzik a nagy Pécs városi utca (Sch. L.: 37.)
Sátorhelyi hírös puszta (Sch. L.: 64.)
Már Mohácson nincs több leány, csak három (Sch. L.: 69.)
Kis piricsi faluvégen folyik el a kanális (Sch. L.: 73.)

Somogy megyei dalok:

A karádi faluvégen (B. L. 54)
Kaposváron megverték a rézdobot (E. Á.: 53.)
Kaposvári fegyház nem az isten háza (E. Á.: 61.)
Az igali Csigás utca (E. Á.: 36.)
Ha fölmegyék Budapestre (K. L.: 135.)
Sárbogárdon juhász voltam (K. L.: 18.)
A szennai utca végig sáros (K.L.: 114.)
Ha bemögyök a büssüi csárdába (K. L.: 111.)
Túl a Tiszán van egy csárda egymagán (K. L.:124.)
A szennai lipisén, lapon (Közismert.)

Tolna megyei dalok:

Az őcsényi templom piros bádigos (K. Z.: 287.)

Az ürögi faluvégen szól a muzsika (K. Z.: 436)

Végigméntem az ürögi nagy utcán (K. Z.: 279.)

Kispilisön híros kislány vagyok én („Repülj páva” kötet 1971?)

A pilisi likpincének ritkának van teteje (B. L.: 73.)

Fölleg borul a Dunára (Közismert.)

A dalok forrásai:

K. Z.= Kodály Zoltán: Magyar népzene. Budapest, 1976.

B. L.= Bárdos Lajos: Gyöngyvirág. 92 magyar népdal. Budapest, 1971.

B. N. J.= Berze nagy János: Erre alá a Baranya szélén. 50 népdal. Pécs, 1979.

Sch. L.= Schneider Lajos: Mohácsi népdalok. Mohács, 1971.

E. Á.= Együd Árpád. Kaposváron megverték a rézdobot. Száz somogyi népdal. Kaposvár.

K. L.= Király Lajos: „Híres betyár vagyok...”. A betyár alakja a somogyi népköltészetben.
Kaposvár, 2002.

V. F. 1.= Várnai Ferenc: Nagyhetény de be van kerítve. Pécs, 1991.

V. F. 2.= Várnai Ferenc: Dráva szélén lakom. Sellye, 1979.

V. F. 3.= Várnai Ferenc: Szivárványos az ég alja. 300 magyar népdal. Pécs, 2006.

V. F. 4.= Várnai Ferenc: Csele vize elfolyik a Dunába. Fél száz szebényi népdal. Mohács,
1971.

Feladat: Tetszés szerit válassz ki öt népdalt a fenti összeállításból, és tanuld meg szövegüket a dallammal együtt! Biztosan segít ebben neked ének- és zenetanárod. – Ha van rá alkalom, énekeld el ezeket a dalokat!

A baranyai tájszótárak (OrmSz; HhSz; AmTsz.) segítségével ismerd meg a tanult népdalok alaki és valódi tájszavainak jelentését!

Fogalmazd meg, miért tetszik neked különösen néhány népdal!

Módszertani megjegyzések.

Népdalaink közül szívesebben énekeljük azokat, amelyek szülőföldünk dalkincséhez tartoznak. Mivel napjainkban ismét fellendülőben van a népzene, néptánc, általában a népi kultúra iránti érdeklődés, fontosnak tartottam, hogy kis összeállítást készítssek azokból a déldunántúli népdalokból, amelyekben helynevek is szerepelnek.

A helynevekkel való ismerkedés fárasztó foglalkozásait bizonyára oldani lehet egy-egy szép népdal eléneklésével.

A válogatás egyik szempontja az volt, hogy a dalok szövegében szerepeljenek *helynevek*, *tájrésznevek*, *folyónevek* és különleges *tájszavak* is. – Törekedtem továbbá arra, hogy a baranyai dalokon kívül a szomszédos megyék népdalait is felvegyem erre a listára. (Ugyanis a Komplex tanulmányi nap keretén belül iskolánk tanulói eljutnak a Zselicbe, a Sárközbe; ezért e vidékek népdalaira is felhívjuk a diákok figyelmét.)

Jó lenne, ha a daltanulás közben a népdalok szövegében levő fontosabb nyelvjárási sajátosságok felismertetésére is sor kerülne, mert ezek nem lényegtelenek a szövegek hangzásában. Például az *ö-zés* (*höggy, gyerök*), *ë-zés* (*hëgy, gyerëk*). *l-zés* (*söllei*), *l kiesés* (*akó 'akol', járká 'jarkál'*). – Különleges tájszavak is előfordulnak a népdalokban: *burut* 'felhő', *tölös* 'tölgyes', *legyellő* 'legelő', *fölleg* 'felhő' stb.

5. sz. melléklet

Illik ismernem...

A baranyai helységnevek etimológiáinak tanulmányozása során biztosan gondoltál arra, hogy jó lenne megismerned a tőlünk távolabb eső vidékek, települések és földrajzi alakulatok nevének eredetét

Magyarország és Hungária → K. L.: 284. *Budapest* → K. L.: 131-132.

Dunántúl → K. L.: 191., J. D.: 70., K.-F.: 84., P. J.: 7-8. *Pannónia* → K. L.: 498., P.J.: 7-8.

Baranya megye → K. L.: 90., J. D.: 62., P. J.: 9. *Pécs* → K. L.: 505., P. J.: 9.

Mecsek → K. L.: 414., P. J.: 46. *Mecsekalja* → J. D.: 89., K.-F.: 142., P.J.: 47.

Misina, Misina-tető → K. L.: 426., P. J.: 49-50. *Tubes* → K. L.: 660., P. J.: 72-73.

Zengő → K. L.: 719., P. J.: 77-78. *Zselic(ség)* → K. L.: 724., J. D.: 107., K.-F.: 196.

Somogy (városrész) → P. J.: 64-65. *Somogy megye* → K. L.: 578., K.-F.: 167.

Balaton → K. L.: 80. *Siófok* → K. L.: 573. *Tihany* → K. L.: 642.

Belső-Somogy → K.-F.: 69. *Külső-Somogy* → K.-F.: 138. *Somogy(ság)* → J. D.: 97.

Kapos → K. L.: 314. *Sió* → K. L.: 573. *Kaposvár* → K. L.: 314-315.

Tolna megye → K. L.: 650. *Sárbköz* → K. L.: 563., J. D.: 95-96., K.-F.: 163-164.

Szekszárd → K. L.: 602. *Gemenci-erdő* → K. L.: 236. *Zalaegerszeg* → K. L.: 714.

Zala megye és Zalavár → K. L.: 717. *Szala* ~ *Zala* folyó → 592. *Szalaság* → K.-F.: 168.

Duna → K. L.: 190. *Duna-mellék* → J. D.: 70. *Dráva* → K. L.: 187.

Dráva mente → K.-F.: 82. *Dráva-mellék* → J. D.: 69., K.-F.: 83. *Karásica* → K. L.: 317.

Bő-köz → J. D.: 84-85. *Ormánság* → K. L.: 486., J. D.: 93., K.-F.: 154.

Völgység → K. L.: 701., J. D.: 106., K.-F.: 195. *Hegyhát* → K. L.: 268., J. D.: 80., K.-F.: 114.

A rövidítések feloldása:

K. L. = KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978.

J. D. = JUHÁSZ DEZSŐ: A magyar tájnévadás. Budapest, 1988.

K.-F. = KÓSA LÁSZLÓ – FILEP ANTAL: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Budapest, 1983.

P. J. = PESTI JÁNOS: Pécs földrajzi neveinek eredete. Pécs, 2004.

6. sz. melléklet:

Falucsúfolók és ragadványnevek

Városokban is létre jöhettek csúfoló szerepű minősítések. Pécssett a mai Könyök utca környékén, a *Benga* nevű városrészben lakó személy 1920 körül még nagy sértésnek tekintette, ha valaki „leszóltá” mondván: „*Te, bēngási!*” Még verekedtek is a sértés miatt. – A Szigeti út mentén lakókat a rácvárosi szerbek *Lepedővárosinak* csúfolták. Régen ugyanis gyakran vitték haza Rácvárosból (Bosnyákvárosból) a „szigetiek” lepedőben az ott megvert legényeket. A Szigeti-külváros lakóit csúfolódva így nevezték a szerbek: *szigecsankó*. – *Mexikó* volt a neve korábban Vasason egy külterületi cigány lakótelepnek. – A mohácsi *India* nevű lakótelepen sokgyermekes cigány családok éltek. A szénportól szinte fekete férfiak talicskákon tolták fel az uszályokra a pécsi bányából érkező szenet.

Vajon léteznek-e még Baranyában és Pécssett a fentiekhez hasonló, csúfolódó szerepű szavak, kifejezések? Ha igen, írd le ezeket!

Ismersz-e újabb keletkezésű falucsúfolókat?

Miért kaptak osztályodban néhányan ragadványnevet (csúfnevet)? Okot adtak rá? Haragudtak ezért az „elnevezőre”?

Mi a véleményed saját neved hangulati értékéről? Hogyan fogadod, ha valaki neveddel kapcsolatosan kezd téged csúfolni?

Adtál-e már valakinek ragadványnevet? Volt-e erre okod?

Tudnád-e értékelni osztálytársaid nevét a névhangulat elemzésének szempontjai szerint? Használd ehhez LADÓ JÁNOS könyvét (*Magyar utónévkönyv*)!

Előfordul, hogy a ragadványnévnek dicsérő szerepe, értéke van. Ha valaki kiváló focista, méltán kapja a *Pelé* vagy a *Labdazsonglőr* nevet. Bizonyára a szép megjelenésű kislány sem haragszik, ha *Tündérnek*, *Csillagszeműnek* titulálják a fiúk. – Vannak-e osztályodban dicsérő szerepű ragadványnevek?

Szerinted melyek Pécs legszebb utcanevei? Indokold meg véleményedet!

7. sz. melléklet

Utcák, terek, épületek Pécssett 1890 táján

I. A Búza tér és környéke Pécssett 1890 táján

Feladat: Gyűjtsetek adatokat a címben megjelölt témához a megadott irodalom alapján! (A szövegeket fénymásolatban kapják meg a tanulók, ill. az iskolai könyvtárban olvashatják el az alább említett könyv tanulmányait.)

Irodalom: B. HORVÁTH CSILLA: Az Irányi Dániel (Búza) tér történetéhez . A harangöntő műhely és környéke (Utcák, terek, épületek Pécssett. A BML Évkönyve 2010. 107-102) és GÁL ÉVA: Adatok a Felsőmalom utca történetéhez (Ugyanott, a BML Évkönyve 2010. 123-133).

Témák:

1. A megadott irodalom alapján röviden írd le, milyen volt (lehetett) Pécssett a Búza tér 1890 táján!
2. Milyen iparosok dolgoztak akkor itt?
3. A tér üzleteiben, boltjaiban mit lehetett vásárolni ebben az időben?
4. Sorold fel a fontosabb vendégfogadók nevét és helyét!
5. Milyen szórakozási lehetőségek voltak ebben a városrészben 1890-ben, 1905-ben és 1913-ban?
6. Milyen egyletek (körök) működtek itt a 19. század második felében? Miért alakulhattak meg?

II. Hetényi (hosszúhetényi) vásározók Pécssett, a Búza téren 1915-ben

Feladat: Írjatok képzelt történetet a fenti címmel *A Búza tér és környéke 1890 táján* című adatgyűjteményetek felhasználásával!

A javasolt vázlat, de ettől akár eltérhettek:

- a) A hetényi vásározók bemutatása
- b) Megérkezésük a Búza térre
- c) Állat- és kirakodóvásár a téren
- d) A befolyt összegből vásárlások a tér boltjaiban
- e) Ebéd a „Fehér Farkas” Vendégfogadóban
- f) Film megtekintése a Winkler Bioskóp (vándormozi) sátrában
- g) Délután és este még részvétel Reéh Gyuri tűzijátékkal záródó tettei népünnepélyén
- h) Indulás vissza Heténybe

III. Készítsetek riportot a hetényi, keszűi, görcsönyi vásározókkal a vásár végén úgy, hogy a „Magyar Király” Vendégfogadóban zajlik a beszélgetés! A riport alanyai nyelvjárásban is

beszélhetnek. Ehhez lásd DALLOS NÁNDOR – PESTI JÁNOS: *Hosszúhetényi Szótárának* szavait, példamondatait, valamint a szótár bevezető fejezetét (10-13)!

IV. Milyen SMS-t küldene a pécsi vásárról egy hetényi, pellérdi, bakonyai, sellyei, görcsönyi vásároló? Ügyeljenek a tömörségre és az egyértelműségre!

V. Tervezd meg a Winkler Bioskóp (vándormozi) **műsorának plakátját!** Keress címeket az internet segítségével az 1915 körül játszott filmek közül!

VI. Adjatok felé hirdetést arról, hogy 1935. nov. 1-jétől lakás vagy szoba kiadó a Búza tér 4. sz. házában! Ügyeljenek a pontosságra! És a tömörségre is, mert nem olesó a hirdetés!

8. sz. melléklet

Játékos feladatok a földrajzi nevek témaköréből

Az alábbiakban a játékos, mozgással összekötött feladatokat ismertetem. Ezeket ún. alapozó gyakorlatoknak nevezem, hiszen a témakör tanításának kezdeti szakaszában alkalmazhatók.

Családkereső

1. Kijelölöm a családfőt egy-egy kártyával, s a nevet felragasztom a táblára. (*Családfő* = az azonos névtípusba tartozó nevek egyike.)

Szentlászló Jánosháza Nyárad Drávaiványi Mecseknádasd Magyaregregy

2. A kártyák közül mindenki húz egyet, és megkeresi a családját.

3. Az egy csoportban álló gyerekek felragasztják a kártyájukat a családfő alá.

Megoldás: Patrocíniumi nevek: *Szentlászló, Szentgál, Szentbalázs, Szenterzsébet, Szentlőrinc.*

Birtokosáról elnevezett helységek: *Jánosháza, Csonkamindszent, Károlymajor, Bőszénfa.*

A hely jellemző növény- vagy állatvilágáról elnevezett helységek: *Nyárad, Sásd, Kákics, Hásságy, Egerág, Egregy, Ravaszlik.*

Folyónévi előtagú helységnevek: *Drávaiványi, Drávakeresztúr, Siófok, Dunaföldvár, Kaposvár, Okorág.*

Domborzati viszonyairól elnevezett helységek: *Mecseknádasd, Mecsekpölöske, Mecsekfalu, Zengővárkony.*

Népnevekről elnevezett helységek: *Magyaregregy, Kozármisleny, Nagytótfalu, Magyarbóly, (Német)bóly ma: Bóly, Németmárok, Rácegres.*

A későbbiek során el kell nevezniük a csoportokat. A gyerekek könnyen felfedezik a hasonlóságokat, és tipizálni is tudják a neveket. (A patrocíniumi neveket „szentes” neveknek mondták, de ez a lényegen nem változtat. Történelemből tanulták a *patrónus* fogalmát, így könnyű megtanítani őket a nyelvészeti meghatározásra.)

A rendszeralkotó képességet fejlesztő gyakorlatot természetesen az anyanyelvtanítás más területén is lehet alkalmazni (a főnevek, számnevek, melléknevek, névmások fajtái, mondatfajták stb.).

Sétálás gyűjtögető

1. Az osztályban különböző, jól látható helyekre szókártyákat ragasztok, melyekre földrajzi neveket írtam.
2. Minden gyereknek egy kártyát adok. Ezeken szintén földrajzi nevek találhatóak.
3. Mindenki a füzetével körbejár az osztályban, és leírja az azonos csoportba tartozó szavakat. Ezen a módon gyakorolhatjuk a helységnevek típusait, az egy- és többemű földrajzi nevek helyesírását is.

Párkereső

1. Minden tanuló kap egy kártyát. Keresse meg a párját az osztályban!
2. Álljanak egymás mellé a párok!

Kevésbé időigényes, ha a gyerekek a helyükön ülve felolvassák a kártyájukat. A kártya párja jelentkezik.

Szaladgálás tollbamondás

A feladatot bármely helyesírást fejlesztő órán használhatjuk.

1. Négyfős csoportokat alakítunk. Egy tanuló lesz közülük a *szaladgáló*.
2. Az osztály különböző, jól látható részén letakarva elhelyezem a szókártyákat, amelyekre földrajzi neveket írtam. Nagyobb kártyákra kisebb szövegeket is írhatunk, hogy a földrajzi neveket todalékolva (mondatokban) is gyakoroljuk.
3. Adott jelre a szaladgálók megkeresik a kártyákat, megjegyzik a földrajzi nevet, visszaszaladnak a csoporthoz, és lediktálják a nevet. Ha két nevet egyszerre meg tud jegyezni, időt nyer.
4. Ha már minden nevet lediktált, ellenőrzi a megoldásokat. Jelzi, amikor készen vannak.

5. Az a csoport a győztes, aki legelőször helyesen leírt minden szót. A könnyebb ellenőrzés miatt kivetítem a szavakat, vagy gyorsan a táblára ragasztom a cédulákat.

Érvpingpong

A *névhangulat* szempontjából tetszenek-e neked az alábbi nevek? Az érvelésed lehet rövid (egy mondatos) vagy részletezőbb is.

Gatyaszár utca

igen

Valószínű, hogy keskeny, szűk utcáról van szó.

nem

Nevetséges, közönséges.

Banyarogyasztó út

Humoros név.

Csúfolódó névnek tartom.

Boszorkánycsúszkáló út

Mulatságosnak, szellemesnek tartom.

Félelmetes, túl hosszú név.

Kiskényeske utca

Találó név, s talán ott lakókra mondják.

Szokatlan név.

Döghányó dűlő

Kifejező név.

Durva, félelmetes név.

Ötsoros

Ha azt mondom, mindenki tud verset írni, a gyerekek először meglepődnek. Amikor aztán az ötsoros „recepjét” megadom, felderül az arcuk. A földrajzi nevek témaköréből igen változatos versek születtek.

Az ötsoros vers írásának menete:

1. sor: A téma egyszavas leírása egy főnévvel.
2. sor: A téma kétszavas leírása két melléknévvel.
3. sor: A témával kapcsolatos három ige vagy igenév.
4. sor: Személyes érzések négy szóval.
5. sor: Az első sor egyszavas szinonimája, a lényeg újrafogalmazása.

Példák:

Pécs

1. városom
2. dombos, kanyargós
3. hív, marasztal, megfog
4. ismerős arcok, házak, illatok
5. itthon

Pécs

1. városom
2. mediterrán, izgalmas
3. pörgés, nyüzsgés, megnyugvás
4. hunyor, bazsarózsa, leánder, szüret
5. biztonság

Természetesen más szabályokat is adhatunk az ötsoros írásához. Használhatunk színeket, formákat, épületeket, jellemző növényeket, állatokat, a hely híres embereinek nevét a versíráshoz.

Szeretik a gyerekek a *szónégyzetek* írását, megfejtését. Ezzel a rejtvényvel a földrajzi közneveket szoktam gyakoroltatni. A hegy, völgy, árok, fok, tó, part, dülő neveket könnyen alkalmazzák a szónégyzet írásakor.

Mai népetimológiák – gyermekszemmel

Helyneveink népi magyarázatai napjainkban is létre jöhetnek. Ha a helynév egyik elemének jelentése ismeretlen valaki számára, értelmesíti a nevet. Így jött létre a *Kopács utca* névből Pécsen a *Kapás utca*. Figyelmetlenség idézhette elő azt, hogy a pécsi *Zagyvároszó-tó* nevét *Zagyvatároszó-tó* formában írták fel az egyik új térképre. A mássalhangzó-torlódás miatt a nehezen mondható pécsi *Lvov-Kertváros* városrésznevet nemrég még *Ló-Kertváros* névként említették.

Érdekes feladat lehet tanulóink számára, ha a jelentésükben elhomályosult helységnevek tréfás-játékos magyarázatát kérjük tőlük. Így lényegében új magyar népetimológiák születnek a gyermeki fantázia segítségével.

Feladatok:

1. Írd le az itt felsorolt helynevek népetimológiás magyarázatait! Ügyelj arra, hogy a megfogalmazás legyen szellemes, de mértéktartóan!
Kispiricsizma utca (Pécsen utca neve), *Bőszénfa* (község Somogy megyében, erdők közelében!), *Boldogasszonyfa*, *Kisasszonyfa*, *Mánfa*, *Rózsafa* (községek Baranya megyében), *Rikájó* (határrész Magyarereggyen), *Bajmi dülő* (szőlőhegyi út Pécsen).
2. Keress a BMFN-ből olyan nehezen értelmezhető helyneveket, amelyekhez tréfás népetimológiát lehet kitalálni! Például *Gyarán-szigetek* (268/26), *Gyakor berke* (314/32), *Fejeték* (83/53), *Derék-gát* (42/29) stb.

Ilyen megoldások készültek:

Kispiricsizma: Kis Piroskának (*Pirinek*) itt egyszer játék közben elveszett az egyik *csizmája*, és ezért otthon igen megdorgálták a szülei; mondván: *Kis Piri* nem lesz több *csizmád*.

Bószénfa: Ebben a faluban mindig volt *bőven szén* meg *fa* is, mert a zselici erdők fájából boksákban sok szenet égettek. Még a pécsi vásárra is vittek innen faszenet.

Boldogasszonyfán régen csak *boldog asszonyok* éltek, és azok egy *fa* alatt szoktak kapálás után megpihenni. – *Kisasszonyfa* a *kis*, apró termetű *asszonyok* faluja volt; és itt minden udvarban állt egy lecsonkolt *fa*, amelyen a tejesköcsögöket szokták szárítani. – *Mánfa* arról kapta nevét, hogy a falu határában állott régen egy évszázados, öreg tölgyfa. Amikor Mátyás király erre járt, és megpillantotta a hatalmas fát, ezt mondta elismerően: Na, embörök, ez *mán fa*! – *Rózsafa* arról híres manapság is, hogy itt minden ház kiskertjében *rózsafa* díszlik.

Rikájó a magyaregregyi *Réka* (régiesen: *Rika*) asszony *jó* (bőven termő) rétjének a neve.

Bajmi dülő szőlőit sokszor lepte meg a peronoszpóra, ezért *vajmi* keveset teremtek a tőkék. A fogatlan öregek nem tudták kimondani a *bajmi* szót, így lett a helynek *Bajmi* a neve.

10. sz. melléklet

Kooperatív technikák a földrajzi nevek tanítása kapcsán

A kooperatív technikákat gyakran alkalmaztam nemcsak magyartanárként, hanem osztályfőnökként is. Meggyőződésem, hogy sokat nyerhetünk az együttműködésen alapuló tanulással (a szociális képességek fejlesztésével), ezért lehetőség szerint többször terveztem órát ilyen módon. Diákjaim is kikényszerítették a kooperatív technikákat, ugyanis élvezték ezt a munkát.

Irodalomórán eddig is törekedtem arra, hogy az olvasott művet saját élményeikkel vessék össze a tanulók. Fontosnak tartottam, hogy megvizsgálják egy-egy állítás igazságát, és abból következtetéseket vonjanak le. Ezzel a kritikai gondolkodásukat alapoztam meg. Tapasztalhatták, hogy értékes a véleményük.

Mivel tanulóim rendelkeztek már előzetes ismeretekkel az önálló, felfedező tanulás terén, összeállítottam egy portfóliót a 6. osztályos tananyagból. Így esett a választásom a földrajzi nevekre. (Ebben a tanévben készítettek portfóliót a *Toldi*-ból is, így a két feladat – a feldolgozás módszerét illetően – erősítette egymást.)

A munka neheze ekkor kezdődött. Meg kellett tanítani a gyerekeknek – az alapvető ismeretek (a földrajzi név fogalma, fajtái, helyesírása) mellett – az etimológiai szótár használatát is. Szótárhasználat, amelynek során ismertettem a FNESz (KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1978) szócikkeinek felépítését, a szótárban levő adatok szerepét a címszó eredetének megfejtésében. Példákkal illusztráltam, hogy az egyes helynevek etimológiájának megértését segíthetik a szótár névrendszertani utalásai. A baranyai *Bár* községnév összevethető a somogyi *Bárdudvarnok* és az ugyancsak somogyi *Kisbárapáti* helységnévvel, mert mindegyikben megtalálható a régi magyar *Bár* személynév. – A Szentlászló szócikk végén a vö. rövidítés után kilenc *-szentlászló* utótagú helynevet sorol fel a szótár írója. Így figyelmeztet arra, hogy *Szent László* királyunk emlékét – országos előfordulással – kilenc helységnév őrzi. – Azt is jelzi a szótár, hogy egy-egy helységnév milyen nevekkal van korrelációban. Például a *Harsány* név a *Kisharsány* és a *Nagyharsány*

nevekkel. – Tanulmányozhatjuk továbbá azt, hogy a FNESz szócikkeiben a nevekben található nem magyar eredetű névelemek melyik nyelvből kerültek nyelvünkbe. Például a *Kisbeszterce* községnév *beszterce* eleme az ősszláv **bystrica* 'gyors folyású patak' köznévvvel van kapcsolatban, a *Kisbudmér* helységnév *Budmér* eleme személynévként valamelyik szláv nyelvből került a magyarba.

A szótárhasználati tudnivalók ismertetése után – csoportmunkával – fogtak hozzá a tanulók a kijelölt szócikkek adatainak gyűjtéséhez. Majd az adatok értelmezését is elvégezték.

Egy-egy szócikk értelmezésekor a helység lokalizálását, első írásos előfordulását, etimológiáját valamint a hasonló típusú nevek felsorolását kértem. A helységnevek rendszerét viszonylag egyszerű volt felfedezniük, mert ebben mintaként szolgált számukra a BARANYA CD-rom ide tartozó fejezete.

Etimológiai vizsgálat kooperatív munkával

A tanulók ötfős csoportokban dolgoznak. Minden asztalra a fénymásolt szócikk kerül négy példányban. Egy-egy szótár is jusson az asztalokra, hiszen a szótár használatát folyamatosan biztosítanunk kell. Egy térképre is szükség van asztalonként. Jó, ha egy nagy térképet is elhelyezünk az osztályban. A gyerekek dolgozhatnak nagyméretű csomagolópapíron – ez a megoldás a bemutatást könnyíti –, de írhatnak saját füzetükbe is. A bemutatót végezheti egy tanuló vagy a csoportot alkotó valamennyi gyerek előadhatja saját munkáját. A helyesírás gyakorlása végett az osztály minden tanulója leírja az elhangzó helységneveket. (4-5. sz. feladat)

Drávaszerdahely

1. Állapítsd meg a névadás típusát! Hol van a név által jelölt helység?
2. a) Mióta viseli eredeti nevét? b) Mi volt a korábbi neve? c) Mire utal a név előtagja?
3. Eredeti nevének forrása (évszám + név + forrás).
Hogyan változott a helységnév hangzása, írása?
4. Keresd ki a FNESz-ből a *-szerdahely* utótagú neveket! Hol találhatók ezek a helységek?
5. Tervezd meg a Pécs – Drávaszerdahely útvonalat Harkányon vagy Vajszlón át!
Milyen helységeket érint az útvonal?

Tolna megye

1. Állapítsd meg a névadás típusát! Hol van a név által jelölt tájegység?
2. Honnan ered a *Tolna* név?
3. A megye nevének első írásos adata (évszám + név + forrás).
4. Keresd ki a *Tolna*- előtagú neveket a FNESz-ből!
5. Tervezd meg az útvonalat Pécs és Tolna megye székhelye között! Milyen helységeket érint az útvonal?

Megoldások:

Drávaszerdahely

1. A hetivásár napjáról kapta nevét. – Kisközség Dél-Baranyában, a Dráva mentén, a Bóközben, a siklósi kistérségben.
2. a) 1907 óta viseli mai nevét. b) Korábbi neve: *Szerdahely*. c) A név előtagja a Dráva közelségére utal.
3. Az eredeti név forrása: 1177/1500k.: *Zeredahel*. Györffy I: 392.
A név írásának és ejtésének változása: *Zeredahel* > *Szeredahely* > *Szerdahely*. (A *ly* betűs szóvéget *j*-vel ejtik.)
4. A *-szereda* és *-szerda* utótagú nevek: *Csíkszereda* (Erdély), *Dunaszerdahely* (Szlovákia, Duna mente), *Kaposszerdahely* (Somogy megye, Kapos völgye), *Kőszegszerdahely* (Vas megye), *Magyarszerdahely* (Zala megye), *Tótszerdahely* (Zala megye).
5. Útvonalterv: *Pécs* → *Szalánta* → *Túrony* → *Harkány* → *Kovácskida* → *Drávaszerdahely* (Harkányon át). – *Pécs* → *Pellérd* → *Görcsöny* → *Baksa* → *Bogádmindszent* → *Páprád* → *Vajszló* → *Baranyahídvég* → *Kémes* → *Drávacsepely* → *Drávaszerdahely* (Vajszlón át).

Tolna megye

1. Nagyobb terület neve (tájnév). A név előtagja helységnév *Tolna* alakban. a megye a *Tolna* nevű helységről kapta nevét.
Helye: megye (közigazgatási egység) a Dél-Dunántúlon, Baranya megyétől É-ra.
2. A *Tolna* tájnév eredete: a latin *telonum* 'vám; vámszedő hely' szóból. A megye a
3. A megye nevének első írásos adata: 1055: in *thelena* 'Tolnában' ÓMÓlv. és TihAl. – 1222/1550: in *Comitatu de Tolna*.
4. *Tolna* város (Tolna megyében), *Tolnai-Hegyhát* (dunántúli dombvidék Tolna megyében), *Tolnanémedi* (község Tolna megyében).
5. Útvonalterv: *Pécs* → *Hird* → *Pécsvárad* → *Mecseknádasd* → *Hidas* → *Bonyhád* → *Kakasd* → *Szekszárd* (autóval, autóbusszal a régi Hatos úton).

A kooperatív technikákkal gyűjtött helynévi adatokat önállóságot követelő, újszerű fogalmazási műfajokkal (SMS-küldés, plakátkészítés, helyszíni riport stb.) dolgozták fel tanulóim; és a hagyományos fogalmazásokban (elbeszélés, leírás) – az „életszerű” feladatok megoldása során – kreatív írásművek jöttek létre. (Lásd még a 12. sz. mellékletben szereplő feladatokat is!) A záró esszében értékelniük kellett saját teljesítményüket (önértékelés). Visszaigazolásukban számomra is megszívlelendő vélemények fogalmazódtak meg.

A portfólió sokoldalúan fejleszti a tanulók készségeit, képességeit (kreativitás, döntéshozás, tervezés, problémamegoldás, íráskészség, az esztétikus képi megjelenítés, önreflexió stb.) A módszer hatékony, érdekes, de rendkívül időigényes diáknak, tanárnak egyaránt. A sikeres tanulói munkákhoz elengedhetetlen a különböző szakos (földrajz, történelem, rajz, ének stb.) kollégák együttműködése. Írásom a tanári készüléshez ad fogódzót. Mivel pécsi iskolásokkal

dolgoztam, értelemszerűen a példák többsége pécsi, baranyai. Az ország bármely más pontján élő kollégáim meríthetnek ötleteket dolgozatomból a helyi sajátosságok figyelembevételével.

Portfólió a földrajzi nevek témaköréből

A tanulói portfólió tíz munkából áll a következők szerint:

Szótárhasználat: Lokalizáld a helységnevet, állapítsd meg a név első írásos előfordulását, etimológiáját. Sorolj fel legalább három hasonló típusú nevet! Használd a KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára* c. művét!

Térképrajzolás: Rajzold le a helység, városrész térképét! Csak a fontosabb útvonalakat, utcákat, térszinformákat jelöld! Nevüket írd a térképre! Ügyelj a helyesírásra! (Munkád során segítségedre lehet a *Baranya megye településeinek atlasza* című könyv (Gyula, 1997).

Három fajta szövegfeldolgozás: Válassz három témát a felsoroltakból!

- Mutasd be faludat, városrészedet egy turisztikai újságban! (Ügyelj a leírás rendjére! Hívd fel az idelátogatók figyelmét az érdekességekre! Hiteles, személyes hangú legyen az írásod!)
- Írj levelet az itt töltött nyaralásról, egy napodról! (A megszólított személyt te választhatod ki. Ügyelj a levél formájára!)
- Írj egy fontos, érdekes épületről! (Pl.: Községháza, vasútállomás, étterem stb.)
- *Kedvenc helyem, épületem* címmel írd személyes hangú leírást az itt felsorolt helyek, épületek egyikéről (*Vár-árok, Tettye, Xavér étterem, Rókus-domb, Dzsámi, Városháza, az I. Sz. Gyakorló Általános Iskola épülete*)!
- Készíts interjút *Miért szeretem ezt a helyet?* címmel! (Csendes park a város szívében, jól főznek, és együtt lehetek a barátaimmal stb.)

A helyhez kapcsolódó mondák, történetek közül ismertess egyet öt-hat mondatban! (*Mária-forrás, Petrezselyem-forrás, Xavér-domb, Lámpás-völgy, Dömörkapu* stb.)

Fordítsd le a tanult idegen nyelvek egyikére a történetet!

Készíts önálló írásművet vagy illusztrációt a felsorolt feladatok szerint Pécs egyik nevezetes helyéről vagy épületéről!

- ötsoros, illusztráció, legalább öt kockából álló képregény, borítóterv.

Dokumentum saját döntés alapján: (Válassz a témák közül egyet!)

– Adj fel újsághirdetést! (Telek eladó, ház eladó stb. Figyelj arra, hogy a hirdetés rövid, lényegre törő, figyelemfelkeltő legyen!)

– Készíts plakátot egy rendezvényhez! (Ügyelj rá, hogy lényeges adatok szerepeljenek a plakáton!)

– Írj e-mailt egy barátodnak! Hívd meg a rendezvényre!

Záró esszé: Tíz mondatban írd le, melyik feladatot oldottad meg könnyen, nehezebben? Melyiket tartottad érdekesnek? Mennyi időre volt szükséged az egyes feladatok megírásához? Kinek a segítségét vetted igénybe, és milyen feladatokhoz? Volt-e olyan kérdés, amelyet nem tudtál volna egyedül megoldani? Bármilyen – a témával kapcsolatos – észrevételekre kíváncsi vagyok. – A dossziéd legyen esztétikus, rendezett! A/4-es lapra dolgozz kézírással! Egyszerű, névvel és címmel ellátott borítót szerkessz! Kösd össze a lapokat!

A hely, ahol élni szeretnék

Elképzelt városom

Négyfős csoportokban dolgozunk. Borítékban az óra elején kiosztom a személyre szóló feladatokat. Nagyban befolyásolja a feladat megoldását a tanulók fantáziája, humora. Ezt a feladattípust a tulajdonnevek tanításának végén – összefoglalásként – érdemes elvégezni. Az anyaggyűjtést minden gyerek egy nagy ív csomagolópapír negyed részén végzi, a kész munkát a papír hátoldalán mutatja be a csoport.

1. A hely neve, lokalizálása, első írásos előfordulása, etimológiája.
2. Térképrajzolás. Rajzold a térképre a térszínformákat, a vízrajzot, a fontosabb közterületeket!
3. Írd a térképre az általad elképzelt intézményeket! Ügyelj a helyesírásra!
4. Írd a térképre az elképzelt utcákat, tereket, térneveket! Ügyelj a helyesírásra!

Érdekes munkák születnek így. Megtudhatjuk, hogy milyen vágyaik vannak a tanulóknak. Milyen intézményeket tartanak fontosnak egy lakóközösség működéséhez. Milyen az a táj, ahol élni szeretnének.

A megoldások közül felsorolok néhányat:

A helységnév: *Balászfalva* (A csoportvezető, B. *Balázs* szerényen magáról nevezte el a várost.) Lokalizálás: Helység Baranya megyében, Pécs elővárosa. („Jó lenne vidéken élni, de nem árt, ha közel van egy nagyobb városhoz.”) Első írásos előfordulása: B. Balázs nyelvtanfüzete 2010. az I Sz. Gyakorló Irattára. Etimológiája: Puszta személynévből keletkezett magyar névadással.

Az intézmények közül nevet adtak mozinak, repülőtérnek vitorlásokikötőnek, templomnak, étteremnek, egyetemnek, klinikának, iskolának, bölcsődének, óvodának, sportklubnak még állatmenhelynek is. (*Kukucska mozi, Bazsihegyi repülőtér, Miatyánk templom, Okoska Gyakorló Ált. Isk., Csacsi bölcsi*)

Az út- és utcanevek kitalálásakor – a számukra érdekesebb – főként a ritkább utótagú neveket használtak (*Kígyó köz, Hosszú lépcső, Európa sugárút, Bagoly dűlő*).

A domborzati nevek közül a szőlőművelésre utaló elnevezések voltak többségben (*Fürtös-domb, Cirfandli-mál*).

A dolgozat főbb forrásai voltak:

Baranya megye földrajzi nevei I., II. (BMFN) Pécs, 1982. (Szerk.: PESTI JÁNOS)

KISS LAJOS: Földrajzi nevek etimológiai szótára (FNESz). Budapest, 1978.

BARANYA nép- és honismereti „ablaknyitogató” CD-rom. (Szerk.: DOMBINÉ BORSOS MARGIT) Pécs, 1999.

Rejtett kincsek nyomában. Pécs, 1971. (Közreadta: VARGHA KÁROLY, RÓNAI BÉLA és MUSZTY LÁSZLÓ.)

ZENTAI TÜNDE: Ormánsági hiedelmek. Budapest, 1983.

Tanulmányok a baranyai helynevek történeti háttéréről (L. a Hivatkozások alatt!)

a Névtani Értesítő (NÉ) című periodika ide vonható cikkei, tanulmányai

a pécsi I. Sz. Gyakorlóiskolában szerzett tapasztalatok, ill. ezek publikációi (a névtan és a helytörténet összekapcsolhatósága témakörben).